

1:  
EEN KARAVAAN  
TROK HET LAND DOOR ....

Van dorp tot dorp, zigzag, langs binnenwegen en onberijdbare paden, over beschaduwde zandwegen en over hobbelige straten, geplaveid met Belgische kinderhoofdjes. Een lange, sombere stoot van zwijgende mannen, schreeuwende Duitsers en krompratende Russen. Een eentonig voortsjokkende sliert van 30 wagens en 60 paarden, afkomstig van Zaamslag, van de Griete en Terneuzen. Samengedreven op Zaamslag in de late avond van zaterdag 2 september 1944, om Russen en Moffen tot een weinig ervolte aftocht in staat te stellen. Want het Geallieerde invasieleger naderde ongekend snel en de zenuwachtig geworden Hitler-benden werd de grond hier te warm onder de ongeduld trappende poten.

Wij geven u het opgesmukte verhaal van deze dwangtocht van verbeten mannen, opgetekend uit de mond van één hunner, Cornelis Scheele, Kleine Huisenpolder C 117, Zaamslag, aangevuld hier en daar door Cornelis de Klerk, eveneens woonachtig te Zaamslag (Torenberg).



De anonieme bewerker speelde slechts een bescheiden rol in de tragikomische proloog. De sfeer van onrust en nervositeit werkte op hem opstandig en neerdrukkend tegelijk en deed hem een wijkplaats zoeken tussen hoog opgegroeide tabaksplanten.

Een karavaan trok door het land...  
HOE HET BEGON.

"Dolle Dinsdag", de hoopvolle inleiding tot de ineenstorting van het eenmaal op-alle-fronten-winnende Duitsland, heeft al heel wat inktstromen ontketend. Toch weet de gemiddelde mens bitter weinig van wat zich buiten zijn eigen woonplaats heeft afgespeeld. Zo hebben de spannende gebeurtenissen, die op "dolle" zaterdag 2 september 1944 Zaamslag en de Griete in rep en roer brachten, slechts in beperkte kring bekendheid gekregen, welke historische leerme wij thans willen aanvullen.



Niets vermoedend van wat hun op dien gedenkwaardige zaterdag te wachten stond, reed een Terneuzens echtbaar in de middaguren op

geleende fietsen naar de Griete, om een bezoek te brengen aan de familie Scheele. Het begon zo hoopvol: de veelheid van steenpuntige uitsteeksels in het voorwereldlijke "fietspad" van de Koedijk naar het Notensche bruggetje had de gelapte banden ongeschonden gelaten.

Goedgeluimd, met een dankbaar briesje in de rug, koerste het duo de tal van bochten door naar de val. Vrede, rust was alom. Blinkend in de zonneschijn, lagen daar links de popperige, roodpannige, kraakzindelijke huisjes van de Griete met er achter,

hoog boven de zeedijk de omgeving beheersend de fors gebouwde ambtswoning van de opzichter.

Het was een dag om opgewekt te zijn. Mooi weer, de rit beloftevol, de Moffen in Frankrijk op de vlucht, het eind van de oorlog en Duitsland's ondergang nabij. Toch zouden de komende uren, de ongedachte belevenissen ons voorbarig optimisme een geduchte schok bezorgen. "Koojessdurp" reeds inzicht, ontmoetten de Terneuzenaren een oude bekende, Kees de Ridder, in een meer dan geanimeerd gesprek gewikkeld met een buurtbewoner. Hij was het, die de eerste domper zette op hun zorgeloos tevreden stemming. Een leuke band spoedig daarna zorgde voor de rest. Een mineur was troef...

Reeds van ver informeerde Keesje de Ridder belangstellend: "Julie zijn zeker op pad naar Kees Scheele?" En zonder antwoord af te wachten, ging hij voort; "dan mag je wel oppassen, want de Russen op de Griete zijn aan het inpakken. Ze nemen fietsen in beslag en ze vorderen paarden en wagens". Zelf was De Ridder er stiekem tusseenuit getrokken, want hij had -heel begrijpelijk! - geen zin om iets voor die ".....zakken" uit te voeren, zoals hij het treffend uitdrukte.

"Kees Scheele hebben ze ook al te pakken", lichte hij ons verder in, "en nog zoveel anderen. Die vuile Russen, nemen strakjes een hoop mensen mee met al die paarden. Wie zal het zeggen, wat er nog mee gebeurt."



Bepaald hoopvol en geruststellend klonk dat allemaal niet. Het zou wel eens een gevaarlijke dag kunnen worden. Onder de Russen op de Griete waren typen, die men tot alles in staat achtte... En nu gingen ze aan de haal, waren opgewonden, haastig wellicht, doodsbenauwd voor de aanstormende Geallieerde troepen. Dat beloofde niet veel goeds... Een hele tijd werd er geconfereneerd. Doorrijden of niet? De fietsinvordering in Terneuzen lag nog vers in het geheugen. En dan nu de kans te lopen, dat een paar geleende karretjes verloren zouden gaan. Het was tamelijk riskant...

De knoop werd doorgehakt. Kees de Ridder reed naar Terneuzen. De Terneuzenaren besloten het gevaar te trotseren. Tegen de zeedijk, aan het eind van de smalle straatweg tekenden zich duidelijk de groene en blauwe kleuren van huize Scheele af. Het leek er rustig, het terrein scheen veilig. Zonder incidenten bereikten de fietsers hun bestemming, waar een bedrieglijke stilte heerste, een stilte, die de inleiding zou vormen tot een onplezierige Russisch-Duitse stormaanval.

We kregen nu het verhaal uit de eerste hand, Kees was inderdaad weggehaald, bevond zich reeds met paarden en wagen op de Griete.

Koos, de zorgzame zuster van Kees, die het huishouden bestiert en de onbenaderbaar vele plichten vervult, welke hieruit op een boerenbedrijf voortvloeien, zat begrijpelijkerwijs in zak en as. Er waren een paar blaffende Russen gekomen, die de autowagen hadden gevorderd. Het prachtige vervoermiddel met de verende lichtheid en de goede luchtbanden had onmiddellijk de aandacht van de volgens plan terugtrekkende Hitler-knechten getrokken. Die wagen moesten ze hebben en de "Bauer" kreeg opdracht "Schnell" naar de

verzamelplaats op de Griete te rijden (Schnell, Bauer, sofort abfahren!)

Maar Kees, ook niet gek en allerminst onder de indruk van de grote bekken der Oost-Europese brulapen, liet onverstoort kalm en met voorzichtige nauwkeurigheid de banden leeglopen, nam een andere wagen, veel tijd en z'n gemak en begaf zich toen tergend rustig z'n pijpje eigen teelt rokend naar het verblijf der haast ontplofende Duitse Russen...

Geen wonder dat Koos nu, aan de uiterste zenuwachtigheid ten prooi, voortdurend naar het zijraam liep, dat uitzicht heeft op de Griete, en met angst en beven een mogelijke terugkeer van een Rus of Mof tegemoet zag. De bandenleegloperij was een bewonderenswaardig staaltje van Hollandse koelbloedigheid en stijfkoppigheid geweest, maar onder die omstandigheden was het tevens een hachelijke onderneming. "Sabotage", brulden de vertegenwoordigers van het "Herenvolk", immers om een haverklap en sabotage en Duitse kogels kenden elkaar...

Daar kwam Kees aangereden op een geleende fiets. Op de Griete was het een rotzooitje, vertelde hij. Het kon nog uren duren voor de bende klaar was. Er zat ander weer in de lucht en Kees was 'm kalm gesmeerd om wat warme kleren te halen. Hij wist niet, of hij 's avonds terug zou zijn en daarom wou hij meteen een pakje boterhammen meenemen. Zijn tabaksdoos vulde hij dik op... Toen bereedde hij nog een paar noodzakelijke dingen in de schuur. Een mens laat zijn bedrijf niet zo gemakkelijk in de steek. Bovendien, wanneer zou hij terug zijn? .... In huis had Koos inmiddels niet stilgezeten. Zij had brood gesneden, kleren gereedgelegd en lucifers en centen en alles, waaraan de baas onderweg behoefte zou kunnen hebben.

En toen brak het onweer los!

Een Rus en een Duitser kwamen het erf opgestormd. "Wo ist der Bauer?" Tierden ze. "Alles sabotage hier!". Koos had gelijk gekregen. Het "spel" was begonnen.



2

Een Rus en een Mof kwamen het erf opgevlogen. Zij smeten hun pas "gevoerde" fietsen tegen de grond en stormden de huiskamer binnen. Koos ving het tweetal in de gang op. "Wo ist der Bauer?" brulden ze. Want Kees was er, zonder iets te zeggen, kalm vandoor gegaan en meenden de 'heren', dat de Bauer van een geschikt ogenblik geprofitteerd had om te deserteren. Vrij stom overigens, want welke Hollandse boer zou, met de bevrijding voor de deur, zijn kostbare paarden en een wagen in de steek laten? Maar daar moet je nu weer Mof voor zijn om op zo'n stompzinnig idee te komen.

Behalve de bezoekers zat er ook nog een onderduiker in huis, een zekere M. Riemens van onder Terneuzen, een flinke jongen, die al geruime tijd in het bedrijf behulpzaam was geweest en die nu ter elfde ure de kans liep in handen van het gespuis te vallen. Ter wille van hem was Koos naar de buitendeur gevlogen waar de twee kerels stonden te razen en te tierden dat 'alles sabotage' was. De Rus had het grootste woord, terwijl de Mof zo'n beetje voor echo speelde. Met woedende gebaren wezen ze naar de autowagen, die helemaal



achter op het erf tegen de haag van de boomgaard stond ondergedoken. Toen Kees meende, dat de onderduiker tijd genoeg had gehad om zich te verbergen, kwam hij tot de conclusie, dat zij de twee snuiters niet kon verstaan. Zij riep de hulp in van het bezoek en de schrijver dezer waarheidsgetrouwe, hoewel pretentieuze feulletons zagen zich zo plots voor de ondankbare noodzaak gesteld als tolk te moeten optreden. Het bleek alras, dat deze consequenties meebrachten van zeer onaangename aard. De Rus toch, die arroganter optrad dan zeker directeur van een arbeidsbureau in z'n beste dagen en een verdienstelijke "Führer"-rol weggaf, zag de onvrijwillige en weinig enthousiaste tolk voor de bauer aan! Hij kreeg hem bij z'n jasje te pakken en begon hem in een allerlieftijkt koeterwaals de huid vol te schelden. Deze was daar niet bepaald van gediend en stak dat ook niet onder stoelen of banken. "Maak niet zo van je neus, man!" voegde hij de Rus toe. "Wat weet ik van die wagen af? Ik ben hier een half uur geleden pas aangekomen." Het was olie op het vuur! Kees had van het onderhoud niet veel begrepen, maar ze voelde toch, dat er iets scheef ging. "Die wagen is kapot!", riep ze ter verduidelijking wellicht. De tolk vertaalde haar mededeling braaf, maar hij maakte de zaak er nog erger door. De Rus werd compleet woest. "Was kapot!" brulde hij. "Sabotage", alles sabotage! Een vloed van scheldwoorden, vermengd met Russisch-Duits en Hollandse vloeken, werd over het onschuldige hoofd van de vertaler uitgestort. "Verdamme Schweinehunde" waren ze, allemaal! Al die "verfluchte Holländer" moesten ze opknopen, vond die Rus. Schuimbekkend duwde hij de zogenaamde bauer in de richting van de autowagen. De Mof werd nu ook actief en plaatste zich aan de andere kant. In normale omstandigheden zou dat toneeltje een vernakelijk schouwspel hebben opgeleverd, maar nu was het amusante ver te zoeken. Twee potige en zwaar gewapende Hitlersoldaten met een toik-tegen-wil-en-dank tussen zich in. Maar deze voelde er bitter weinig voor zich willoos te laten voortdrijven.

Een ruk en hij was los...

Toen greep de nog altijd razende Rus zijn geweer. Hij richtte het op de boergewaande bezoeker en kreet dreigend: "mee, zeg ik je of... Het begon er nu wel zéér ernstig uit te zien. Waar moest dat op uitlopen? Zelfs de Duitser kreeg in de gaten, dat er blijkbaar een misverstand in het spel was. Hij trachtte zijn Russische collega wat te kalmeren. Tevergeefs echter! Ook Kees vond het welletjes. Zij wilde de zaak uitleggen, maar het had slechts tot gevolg, dat de Rus zijn geweer op háár richtte... Gelukkig bleef het bij dreigementen en 't was de Mof, die inzag dat ze daarmee niet veel zouden bereiken. Dat was erg verstandig van die Mof, want daar waren ze immers niet voor gekomen.

Intussen was het gezelschap na al die wederwaardigheden bij de autowagen aangeland. Daar begon de sport opnieuw... "Waarom had de bauer die wagen kaputtgemacht?" Een pomp,

safort! "Een pomp! Hörst du nicht?" Sabotage, sabotage en nog eens sabotage. Kees haalde een fietspomp, maar die paste niet... En de banden bleven leeg, lollig leeg. "Zie je wel", zei Kees. "Daar kun je niet mee rijden. De Duitser begon het warempel te geloven, maar de Rus keek vals en vol wantrouwen van de een naar de ander. De tolk was inmiddels van het toneel verdwenen. Hij was hem "gepiept". Je kon nooit weten, of de twee vagebonden in huis naar de juiste boer zouden gaan zoeken en dan was de onderduiker het kind van de rekening. die bleek echter op zolder een veilige schuilplaats te hebben gevonden...

De Terneuzenaar was nu gerustgesteld. Hij had nog een glimp en een sein van Kees opgevangen, toen hij eclipseerde. Het kwam nu wel in orde. De eerste schok had hij al weerstaan. De ergste storm was voorbij. Kees, de kalme Kees, zou door zijn persoonlijk overzicht en door z'n benijdbare gemoedelijkheid de situatie verder willen redden. Maar waar had Kees tijdens die heftige scènes gezeten. Een wervelstorm was over zijn erf gegaan. Doodsbedreigingen waren er geuit. Kees was onvindbaar gebleven... Lach niet, lezer! Het is zo immenselijk, zo alleraardigst gewoon, dat geen enkel boek (soldatenromans uitgezonderd), geen enkele film, geen enkel toneelstuk er ooit gewag van maakt...

Er zijn nu eenmaal van die commissies in het leven van een mens, die je noodwendig zelf doen moet... En Kees is ook maar een mens... "Die Rus en die Mof liepen niet weg", zei hij later doodgemoed. Benijdenswaardig is het land, dat zulke nuchtere wilssterke kerels heeft voortgebracht. Een land met zo'n vastberaden volk, zo'n ontembare wil is niet klein te krijgen. En zo'n land komt er bovenop! Alle vernielingen, schending, leegplundering ten spijt! Kees redde de situatie, glansrijk! hij kwam, zag en overwon. De auto wagen was kapot! klaar! wie moest er rijden? Hij? Nou, dan zou hij ook uitmaken, met welke wagen er gereden werd. Hij was van plan om met z'n paarden heelhuids terug te komen, enz. En dat alles zo rustig en vanzelfsprekend, dat elke tegenspraak bij voorbaat was uitgesloten. Het Derde Rijk capituleerde daar op het erf van Kees Scheele volledig. De Rus, mokkend nog, niet bereid de nedertaag te erkennen, verdween. De Duitser, wat sportiever van aard misschien, draaide bij, werd joviaal, keek alleen nog wat verwonderd af en toe naar Kees, op wiens oer solide oud-Hollandse degelijkheid hij te pletter was gelopen als op een rots. Hij begon theatraal te doen zelfs, wendde zich tot de Terneuzense bezoeker "Sie verstehen mich wohl." En bijna klagend: "Voor jullie is de oorlog gauw gedaan, aber wir..."

Hij kreeg geen antwoord. Met z'n houding verlegen, reed hij het erf af, de Rus achterna.



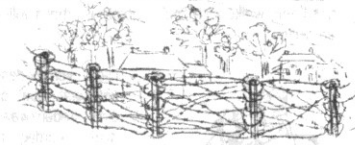
3

"Ziezo", zei Kees. Z'n schoenen uit de kast halend, "dat hebben we gehad". Hij stopte een verse pijp, zoog er zorgvuldig de brand in en begon toen een bonte verscheidenheid van reisbenodigdheden in z'n zakken te stouwen. "Zou je morgen terug kunnen zijn, denk je?" vroeg Kees. Kees dacht van wel, hij hoopte het ten minste. "Een overmorgen", meende

hij. Het zou een beetje anders uitkomen... De onderduiker Riemens, die tegelijk met de 'tolk' weer boven water was gekomen, drong er herhaaldelijk op aan Kees plaats in te nemen, maar daar wilde de baas natuurlijk niet van horen. Zijn paarden, daar zorgde hij liever zelf voor en bovendien dacht, hij er eenvoudig niet aan een ander kastanje voor hem uit het vuur te laten halen. Kees vertrok. Allen wenste hem sterke. Kees vergezelde hem een eind weg en bemoeierde hem met velerlei nuttige wenken en diepgevoelde raadgevingen. "Maak je over mij maar geen zorgen", zei Kees luchtig. "Ik zal in geen zeven duiven gelijk lopen". In tamelijk gedeprimeerde stemming bleef de rest van het gezelschap achter. Kees had haar kleur nog niet terug. Nu Kees weg was, werd het er niet beter op. Weinig kon ze op die verwenste zaterdag vermoeden dat ze achttien dagen lang in angst en vrees zou zitten, slapeloze nachten zou doorwoelen en denken en tobben de hele dag door en vrezende en hopen, achttien dagen, bange dagen....

Zij sneed brood. Het uur van de avondmaaltijd was al lang voorbij, maar honger had niemand. Aller gedachten vertoefden bij Kees, op de Griete, bij de vele anderen, die ongekende gevaren, een onzekere tijd van hoogspanning tegemoet gingen. Het gesprek liep anders, hoe kon het anders, over de opwindende gebeurtenissen van die middag. Over de typische en voor onze begrippen wel erg zonderlinge gewoonten van de Russen, die men zo lang van nabij had kunnen gadeslaan. Over de moffen, die in de Eendracht hadden gezeten bij het licht, opvallende typen als dikke Hein en kromme Herman, die eet- en zuipartijen aanrichten van tijd tot tijd en nog veel meer dat wars was van het daglicht.

Begin april 1942 waren er als eerste zending tien Duitsers naar de Griete gedirigerd. Ze werden ondergebracht in een paar kamers van de opzichterswoning. Half juni waren er al 21 en in augustus 32. Ze namen drie huizen in beslag en daarin hokten de bevrijders van het Europese continent bijeen. Niet zozeer omdat men hier in die afgelegen deuk van de zeedijk vroeg of laat nog eens een zware aanval verwachtte, dan wel om de Moffen bezigheid en zo de nodige afleiding te verschaffen, werden er tal van stellingen aangelegd en veilige bunkers gebouwd. Prikkeldraadversperringen completeerden het geheel en zo was de anders zo rustige en vreedzame Griete spoedig in een driekwart fort veranderd. Het geschiedde in die dagen, dat de konijnen op een raadselachtige wijze hun hokken verlieten en ten prooi vielen aan de teugellose vraatzucht van de Moffen. En daar bleef het niet bij!



Op een goede, of beter op een kwade zondagmorgen was er bij Fr. De Koeijer een vet varken verdwenen. De politie werd gewaarschuwd. De Rijksveldwacht verscheen ten tonele met een juweel van een speurder, die lucht kreeg en twijfelloos het spoor der dieven volgde tot bij de versperring. Maar verder mocht het brave beest niet komen want de Moffen sloegen schielijk alarm... Dat betekende verboden toegang voor mensen en honden. Toen de alarmtoestand werd opgeheven, was de krukstaart natuurlijk veilig geborgen. Geen enkele Mof wist ergens van. Maar het varken bleef zoek.

2

In januari werden de Duitsers vervangen door 40 Russen en wat voor Russen! Voormalige krijgsgevangenen, merendeels Mongoolse typen die om de wille van het smeer in ongunstig uitzienende Hitler-knechten waren gemetamorfoseerd. Als grote, maar gevaarlijke kinderen overgeplaatst uit een land waar van alles tekort was, in een streek van "overvloed", stalen ze als de raven en stonden ze verbijsterd onbekend tegenover al de nieuwigheden, waarvan ze nimmer gedroomd hadden in de eindeloze wijldheid van hun enorme vaderland. Fietsen en polshorloges, rolluiken en stofzuigers, sigarenaanstekers, tuinslangen, vulpenhouders en ontromers, het waren voor hun naïeve verbeelding slechts begeerlijke gebruiksartikelen uit het toverland van Aladdin. Met kinderlijk genoegen, peddelden ze op een gammal rijwiel de wegen langs en joegen met luid geschreeuw de voetgangers op zij, omdat ze niet wisten, waarvoor dat ronde ding op het stuur diende. Ze schoten met scherpe patronen op hazen en joegen vaak de bewoners van een hofstee de doodschrik op het lijf. Als er een verdwaalde kogel over het erf floot. Maar schieten konden ze, die Russen! Menige haas, menig nieuwsgierig konijn heeft dat aan de lijve ondervonden.

Wodka maakten ze zelf, graan, aardappelen en suikerbieten vonden ze te kust en te keur op de vette Zeeuws-Vlaamse klei en de geheimzinnige ingrediënten, die ze er nog meer voor bezigden, laten wij hier onvermeld om niemand in verzoeking te brengen. Zo brouwden zij een dromerig, geestrijk Russisch vocht, van vreemde omhangen en zij dronken en dronken ervan, tot ze zelf in die verre nevels werden opgelost. Dan toefden ze in Rusland en zongen hun droefgeestige volksliederen, waarvan de meeste in mineur zijn gezet.

Op de Griete had het laden inmiddels zijn beslag gekregen. Van alles en nog wat was er in de wagens gestouwd: eten en drinken, koffers, kisten, pakken, handgranaten, geweren, mitrailleur en munitie, te veel om op te noemen. Kees zag z'n wagen volgepropt met vlammenwerpers. Geen aangenaam vrachttje, maar hij troostte zich met de gedachte, dat de anderen er niet beter aan toe waren dan hij. Omstreeks acht uur in de late avond zette de stoet zich in beweging. Elke wagen stond onder bewaking van een Rus of een Mof. Langzaam voetje voor voetje, sjokte de lange rij naar de straatweg door de Klein Huissenspolder.



Precies op de hoek bij de weide van Kees Scheele kwam kromme Herman de Eendracht aangesneld. Een Rus omhelsde hij ten afscheid, toen klonken van alle zijden de geweerschoten als afscheid van de Griete en van een paar sip kijkende vrouwelijke kennissen, die zwijgend en af en toe wuivend de wegtrekkende Russen nastaarden. "Es geht alles vorüber es geht alles vorbei"

Bij Kootjesdurp boog de wagenrij zich de dijk op, daarna de dijk weer af de Grote Huissenspolder in naar de Reuzenhoek, naar Zaamslag, waar de wagens van Zaamslag, van de Griete en uit Terneuzen in de koude duistere avond tot een schier eindeloze karavaan zouden worden geformeerd. Op de lange, rechte weg van Kootjesdurp naar de Val zagen velen van dichtbij of veraf de stoet naar Zaamslag trekken. Met

sympathie hadden ze gezien hoe baas Michielsens bij het passeren van zijn wagen gauw een doos koekjes voor de paarden had gebracht. De voorman Ko de Feijter kreeg nog een laatste aanwijzing en verder ging het weer. Michielsens zou zijn paarden niet meer terugzien.

Tegen een flinke storm keerden de Terneuzenaren huiswaarts. Onderweg ontmoeten ze Kees de Ridder weer. Die stond verbaasd naar de avontuurlijke gebeurtenissen van dien middag te luisteren, maar was blij, dat hij er niet bij geweest was. Twee dagen later, op 4 september, viel de Duitse terugtocht als een onweer over Zeeuws-Vlaanderen. Het zou 20 september worden, eer de karavaan, maar nu geheel uit elkaar geslagen, kon terugkeren....

#### 4

De duisternis begon reeds te vallen toen de boerenwagens van de Griete, geflankeerd door enige van die typische, vreemde Russische karretjes, de kom van Zaamslag bereikten. In de Polderstraat werd halt gecommandeerd. Er volgde nu een vervelend en doelloos wachten, dat verscheidene uren duurde. Een tegenvaller voor de optimisten in het gezelschap, die aanvankelijk gemeend hadden, dat ze de Russische Hitlerianen met hun hebben en houwen naar Hulst of hoogstens tot de Belgische grens moesten vervoeren. Het urenlange oponthoud kwam hun knap ongelegen en het is begrijpelijk, dat zij ongeduldig en danig ontstemd al wat Rus of Mof was vervloekten, nu zij met iedere minuut wachten de kansen op een spoedige terugkeer zagen dalen.

Eerst later bleek, wat er aan de hand was geweest. De wagenlevering op Zaamslag had enige stagnatie ondervonden tengevolge van verkeerd begrepen 'orders'. Het schijnt, dat de gemeentebode bij de boeren in de omgeving briefjes had rondgebracht met het bevel om zo en zo laat op Zaamslag gered te staan met een wagen, bespannen met twee paarden. Zoals het met zulke kattebelletjes meer gaat en vooral als ze van de Mofen afkomstig waren, hadden de meeste die mooie papertjes op de schoorsteen of op de vensterbank of ergens anders gedeponeerd en verder niet gedaan, of hun neus bloeide. Sommige waren per ongeluk met hun wagen of Boschkapelle in plaats van op Zaamslag terechtgekomen in de hoop, dat de bende inmiddels wel vertrokken zou zijn.

Anderen moesten noodzakelijk eerst hun wagens controleren of de paarden verzorgen. En weer anderen deden helemaal niets, zodat op het vastgestelde uur op Zaamslag zowat alles in het honderd liep. De mofen vloekten en tierden, zoals wij dat van de Edelgermanen gewoon waren.



Spoedboodschappen werden rondgezonden, met bekend klinkende dreigementen gekruid en na veel vijven en zessen waren de meeste opgetrommelde boeren dan toch op het appél verschenen. Na wat scheldkanonnades kon toen ook op Zaamslag het inladen beginnen. De wagens van de Zaamslagse boeren werden in de Veerstraat opgesteld, terwijl in de Terneuzensestraat middelerwijl de Russen uit de

Oosterput waren gearriveerd. Het was een hele drukte op Zaamslag. De bevolking was uitgelopen en legde een levendige belangstelling aan de dag voor de ongewone gebeurtenissen van die late zaterdagavond. Toen het klokje van gehoorzaamheid de burgerbevolking de huizen injoeg, was de colonne nog niet vertrokken. Enige Russenvriendinnetjes zagen zich dus tot een haastig afscheid genoopt. Het overige Zaamslag sliep die nacht lekker bij het prettige vooruitzicht, dat ze anderdaags de Russen kwijt zouden zijn. Ook de 'staf' was die avond druk in de weer geweest. De 'staf', dat waren de Duitse officieren, belast met de leiding van het Russen-bataljon. Mooie jongens over het algemeen! Er was een Duitse 'Oberleutnant' geweest, die men vereerd had met de bijnaam van een bosduif. Over dit heerschap, die een heftig aanbieder was van 'Wein, Wein und Gesang', zijn heden ten dage op Zaamslag nog tal van pikante verhalen in omloop. Helaas vallen die buiten het kader dezer onschuldige feuilletons.

De avond, waarop de karavaan werd geformeerd, was een drukke avond geweest voor de Mofrikaanse officieren Sonderling en Jacobs. Sonderling (een zonderlinge naam voor een Mof) was alom bekend als de 'palenkoning'. Deze man had heel wat zorgen doorstaan ten tijde van de palenplanterij, waarin hij trouwe medewerking had ondervonden van Maan Dieleman, de brave boer, die op een onzalig ogenblik als surrogaat-burgervader van Zaamslag was uitverkoren geworden. En Jacobs was lange tijd de trouwe metgezel geweest in liefde en leed (maar stellig meer in liefde dan in leed) van burgemeesters Dientje, met wie hij paard reed en danste en reisde en trok. Dientje een iets wat pukkelig sproeterig kind, zat 'op kantoor' bij de Gestapo in Terneuzen, waar haar Duitse galant haar vaak bezocht. Op Zaamslag vormden zij een veel en toch weinig gezien paar.

En dan was er nog de 'Spies'. 'Meister' was zijn eigenlijke rang, maar heel Zaamslag kende hem slechts als 'Spies'. De spies was dol op fruit dat hij in een naburige boomgaard in velerlei heerlijk sappige variaties vond. Soms vond hij er ook de Russen, want die lusten ook fruit.

Boze tongen beweren, dat Jacobs en de Spies de Rus, die eens in het nachtelijke duister een NSB-er doodschoot, hartelijk hadden gecompimenteerd, omdat hij hem zo goed geraakt had. Ja, schieten konden ze, die Russen en ze schoten met evenveel vreugde op een NSB-er als op een haas of een konijn. En die Zaamslagse NSB-er had nog wel in Amerika gezeten. Een klein vermogen had hij er door gelapt. Terug op Zaamslag was hij later NSB-er geworden omdat de Duitsers voor 'Arbeit' zouden zorgen. Maar in plaats van arbeid vond hij de dood. Waarom was de vent niet in Canada gebleven.

Op Maan Dieleman, die in elk geval kan zeggen, dat hij nog eens burgemeester van Zaamslag is geweest, heeft men tijdens de bomenplanterij een mooi gedicht gemaakt. De Zaamslaggenaaers herinneren het zich nog wel. Ook buiten Zaamslag is het ijverig vermenigvuldigd en van hand tot hand gegaan. Toch was Maan geen kwaai kerel. Alleen wat onnozel, zei iemand, die het kon weten. Op de dag van zijn installatie als burgervader, toen heel Zaamslag door afwezigheid schitterde, moest hij na afluop van de 'plechtigheid' telefoneren. De aansluiting liet wat lang op zich wachten en Maan liep lichtelijk zenuwachtig de gang op en neer. Daar was een timmerman een karweitje aan het doen. Nieuwsgierig en wat verwonderd zag die de verse burgemeester ijsberen. Tot Maan op hem af kwam en verontschuldigd zei: "Ik loop hier maar een beetje te wachten, want ik moet telefoneren, weet je, en dat duurt zo lang".

Om elf uur was het inladen gebeurt. De karavaan kon eindelijk vertrekken. Het was bar donker en het woei

hard. Een nacht van koude, van storm en regen ving aan. De karavaan trok het land in. Naar Hulst, van daar naar de Belgische grens, langs omwegen naar Sinterklaas, naar onbekende streken, waar gevaren wachtten, waar de dood loerde. Want het was oorlog. Vliegmachines, ronkten boven de wagens, mitrailleurs knetterden. Paarden vielen, mensen zochten dekking.

De karavaan trok de oorlog tegemoet.



Zaamslag - Polderstraat

5

Hét had heel wat voeten in de aarde gehad, voor alles in die late avonduren op Zaamslag zijn beslag had gekregen, maar na eindeloos veel geharrewar was het er dan toch van gekomen. Over elven zette de colonne zich in beweging. Akelig guur was het. Heel de lucht was betrokken en voorspelde weinig goeds. Dreigend laag joegen de zwarte wolken door de donkere nacht. Spookachtig rilde zich de wagenstoet aaneen op de lange weg naar het Veer, een sliert van vele schimmen, die zich verloor in een geheimzinnige duisternis. De wagens van Zaamslag reden voorop, die van de Griete en omgeving vormden de middenmoot, terwijl Terneuzen met de Oesterput-Russen als hekkensluiter fungeerde.

De karavaan stond onder strenge bewaking. Op de meeste wagens hadden bij het vertrek een paar Russen of Moffen plaats genomen, zwaar gewapend natuurlijk en van genadeloze consignes voorzien. De vlammenwerpers, waarmee men de wagen van Kees Scheele had opgeknapt, boden geen bepaald aantrekkelijke zitplaats, zodat Cornelis zéér tot zijn genoegen van Duits of Russisch ongedierte verschoond bleef. Te paard en op de fiets patrouilleerden de Russen onophoudelijk langs de wegen. Wanneer de een of andere voerman niet hard genoeg opschoot of wanneer de afstand van de voorganger te groot werd, klonk er grauwen en snauwen door de zwijgende nacht (Tempo, Tempo!) en kreeg de onvertaat de lieflijke waarschuwendende raad, 'sich zu beelien'.

Na het vertrek van Zaamslag had Kees het zich op zijn wagen zo gemakkelijk gemaakt als in de gegeven omstandigheden mogelijk was. Zijn paarden liet hij heel rustig voortstappen. Waarom zou hij zich haasten. Ook toen zijn voorganger er de draf in zette, volhardde hij bij zijn gemoedelijke gangetje. Het was niet slecht bekeken. Als hij op een onbewaakt ogenblik in een zijweg de benen wilde nemen, moest hij handig en onopvallend voor wat afstand zorgen... Maar de vlieger ging niet op! De voortdurend patrouilleerde Russen roken lont en voorkwamen iedere ontsnapingspoging. (Geh, zu, donnerw...!). Toen Kees bij derde tol kwam, was hij de voorhoede in de duisternis kwijt geraakt. Op goed geluk af (of was het slecht geluk?) sloeg hij de weg naar rechts in en al spoedig merkte hij, dat de vóórrijgende wagens weer in zicht kwamen. Zijn

plan om er tussenuit te knippen, gaf hij overigens niet op. Het eiste slecht uitstel.

Zonder noemenswaardige bijzonderheden ging de tocht door het nachtelijke stille Hulst. In tal van woningen vertoonden zich nieuwsgierige gezichten voor de ramen. Een enkeling kwam in de deuropening, riep iets naar de voorbijtrekkende wagens, maar trok zich haastig weer terug, als een uniform zich uit het duister losmaakte. Hoog in de lucht was het zware en bekende geronk van geallieerde vliegtuigen.... Ook aan de bewoners van Kapellebrug trokken de colonnes niet onopgemerkt voorbij. Alleen de douanen bleven onzichtbaar. Gevisiteerd werd er dus niet. Niemand bekommerde zich om Francs, deviezen, passen of andere papieren en zo vervloog de hoop van velen, dat deze uitvoer van paarden en wagens aan de Belgische grens voorkomen zou worden....



Om 5 uur in de vroege morgen van 3 september hield de karavaan stil bij de Tromp, tussen de grens en Kemseke. Verkleumd klommen de mannen hun wagens af. Een flinke rustpoos werd hier aangekondigd. Na de vermoeide nacht van kou, regen en storm hadden de paarden en mensen ook waarlijk wel een behoorlijke rust nodig. Het was een compleet kampement. Een dicht sparrenbos bood welkome beschutting tegen de harde wind. Mens en dieren vonden zichzelf en elkaar terug, aten en dronken en profiteerden van de welverdiende pauze.

In de loop van de voormiddag kwam de zon zowaar door de wolken gluren. De mannen probeerden wat te slapen, maar het was te kil. Rillerig, de meeste ongewassen, stonden ze loom en in armoede weer op. Zij maakten een praatje met bekenden, die ze in de geïmproviseerde kamp ontmoetten. Op Zaamslag was een overzicht van de hele karavaan onmogelijk geweest. Het was immers al donker, toen de groepen daar reisvaardig werden gemaakt. Het bleek nu, dat de gehele colonne bestond uit 33 wagens, getrokken door 62 paarden. 31 wagens hadden een Nederlandse voerman; op 2 wagens had een Mof de teugels in handen. Tien paarden en twee wagens zijn nimmer teruggekeerd. Vijf paarden liepen verwondingen op. De karavaan zou haar tol aan de oorlog betalen.

Een volledige lijst mag hier als een herinnering aan de dwangtocht van 33 wagens worden ingelast. (De volgorde is willekeurig).

Afkomstig uit de gemeente Zaamslag:

1. Eigenaar J. Dieleman, voerman W. Dieleman, 1 wagen met 2 paarden.
2. Eigenaar L. Guiljam, voerman resp. L. Guiljam en D. Guiljam, 2 wagens met 4 paarden.
3. Idem als 2.
4. Eigenaar/ voerman Jac. Verpoorte, 2 paarden.
5. Eigenaar Jac. Michielsens PZ, voerman Jac. De Feijter, 2 paarden.
6. Eigenaar A. de Koeijer, voerman H. de Koeijer, 2 paarden.
7. Eigenaar E. de Moor, voerman G. Verschoten, 2 paarden.
8. Eigenaar/ voerman C. Scheele, 2 paarden.
9. Eigenaar Fr. De Koeijer, voerman P. Buyze, 2 paarden.
10. Eigenaar/ voerman Mart. Goossen, 1 paard.

11. Eigenaar P. den Deurwaarder, voerman C. van Doorn, 2 paarden.
12. Eigenaar A. Dekker, voerman en onderduiker, de Witte geheten, 2 paarden.
13. Eigenaar/ voerman W. Dekker, 2 paarden.
14. Eigenaar/ voerman Jac. De Klerk, 2 paarden.
15. Eigenaar Jac. De Klerk, voerman een Mof, 2 paarden.
16. Eigenaar Abr. Dieleman, voerman J. Overdulve, 2 paarden.
17. Eigenaar P.A.P. Dieleman, voerman een onbekende Mof, 2 paarden.
18. Eigenaar Wed. Michielsens, voerman J. Machielsens, 2 paarden.
19. Eigenaar/ voerman Jac. Haak, 2 paarden.
20. Eigenaar/ voerman A. van de Tree- de Putter, 2 paarden.

Afkomstig uit Terneuzen:

21. Eigenaar H. de Regt, voerman H. de Bruijne, 2 paarden.
22. Eigenaar/ voerman E. Hofman, 2 paarden.
23. Eigenaar J. Huijssen- de Bruijne, voerman J. de Ridder, 2 paarden.
24. Eigenaar F.H. van der Peijl, voerman P. Wolfert, 2 paarden.
25. Eigenaar/ voerman Jan Dieleman, 1 paard.
26. Eigenaar W. Dekker, voerman M. de Jonge, 2 paarden.
27. Eigenaar/ voerman M. Loof, 1 paard.
28. Eigenaar A. Dekker, voerman L. Koster, 1 paard.
29. Eigenaar L. de Feijter, voerman P. de Pooter, 2 paarden.
30. Eigenaar/ voerman S. de Bruijne, 2 paarden.
31. Eigenaar A. de Moor, voerman A. de Maat, 2 paarden.
32. Eigenaar L. Huijssen, voerman P. de Kraker, 2 paarden.
33. Eigenaar C. de Kubber, voerman K. de Kubber, 2 paarden.

Tijdens het oponthoud bij de Tromp passeerde in de voormiddag een colonne met wagens uit het land van Hulst. Tegen twaalf uur gingen de Russen takkenbossen afkappen om de wagens te camoufleren. Het werd dus menens.... Na de middag klonk al spoedig het sein tot vertrek. Ieder beklom zijn wagen, de tocht werd voortgezet. Het onbekende tegemoet.... Waarheen? Hoe lang? .....

6

Na de middag werd de tocht voortgezet. Het vertrek geschiedde nu vrij vlot. De paarden waren niet eens uitgespannen geweest. Tot voorbij Antwerpen, waar de karavaan den oorlog in een stormtempo langs zich zou zien razen, bleven de arme dieren onafgebroken in het gareel. Een enkele keer slechts was er gelegenheid de beklagenswaardige beesten op een hofstee wat te laten drinken. Onbeschrijfelijk veel ellende en vermoeienissen hebben ze dan ook doorstaan gehad en op dit ogenblik staan zelfs kenners, ingewijden nog verbaasd, dat paarden over zulk een fabelachtig uithoudingsvermogen beschikken.

Bij de Tromp hebben de Russen voor eten gezorgd. Zij dreven hun 'goedertierenheid' zo ver, dat zij alle mannen een portie watersoep met een beschuit aanboden. Alsof het vanzelf sprak en dus tamelijk onverschillig namen de meeste hun deel aan en speelden het naar binnen of gooiden de soep tussen het geboomte. De Mofbende zouden minder royaal zijn geweest, indien zij geweten hadden, dat er al heel wat beschuit was uitgedeeld.

Mart Goossen van de Griete en Jac. Haak van Zaamslag reden o.a. met een fourage-wagen en heel

begrijpelijk zorgden zij er voor, dat de mannen geen gebrek leden. Reeds op de eerste zondag deelden zij met kwistige hand beschuiten rond. Jammer was het, dat de rijk voorziene wagen van Jac. Haak later na het voorbijtrekken van de geallieerde tankcolonnen door de Belgische bevolking grotendeels werd leeggeplunderd. Wel verdedigde hij zijn wagen met de kostbare lading toen met mannenmoed, maar hij kon niet beletten, dat een aanzienlijk deel van de voedselvoorraden in handen van de pas bevrijde Belgen overging. De gecamoufleerde karavaan zette haar tocht voort langs 't bekende Belgische dorp Kemzeke. Bij St. Paul aangekomen, verliet de stoet de hoofdweg, die naar St. Nicolaas leidt, en sloeg rechtsaf een zijweg in. Verscheidene van de voerlieden toonden zich hierover verheugd en opgelucht, want zij waren bang geweest, dat de reis naar Antwerpen zou gaan en voorzagen daar bij het passeren van de tunnel onoverkomelijke moeilijkheden en ernstige gevaren. Over een smalle binnenweg met een abominabel slechte bestrating hotsten de wagens verder. Een veld met voederbieten kwam men voorbij en ieder haastte zich er een flinke voorraad uit te trekken als welkom voedsel voor de paarden. De eigenaar van het land was er niet, maar hij zou het wel goed vinden, en bovendien.... Het was oorlog.

'Plotseling', zo vertelde Kees Scheele later, "kreeg ik in de gaten, dat St. Nicolaas vóór mij lag. Ik had er niet op gelet, dat we naar links waren omgebogen en dat we nu evenwijdig aan de hoofdweg naar St. Nicolaas reden". Dat was een grote teleurstelling. De kans bestond nu toch. Dat ze in Antwerpen terecht zouden komen. De mannen hadden te vroeg gejuicht, zich blij gemaakt met een dooie mus. Links om de stad St. Nicolaas heen rijdend, bereikte de karavaan het station. Veel spoorwagemateriaal stond hier gereed om in oostelijke richting gedirigeerd te worden. Een kort oponthoud, dat nu volgde, kwam niet bepaald gelegen, want er zaten heel wat tommie's in de lucht en de kans op bombardementen of mitrailleurkogels was niet gering. Tal van voerlieden liepen bij burgers binnen. Zij kregen koffie en sommige aten er dankbaar een boterham bij. De mensen in St. Nicolaas waren uiterst gastvrij en zij vroegen de Hollanders op hun terugreis nog eens langs te komen. Zeer gaarne zouden deze aan die vriendelijke uitnodiging gevolg hebben gegeven, maar aangezien de weg naar huis terug hen een paar weken later over Dendermonde en Lokeren zou voeren, hebben zij hun Belgische vrienden -van een ogenblik- niet meer teruggezien.

Met een handvol peren klommen ze hun wagens weer op. En verder trok de karavaan.... St. Nicolaas door, de grote weg naar Antwerpen op. Eindelose stromen van Duitse legerauto's vlogen hier de Zeeuws-Vlaamse wagens voorbij. In de richting van de tunnel jakkerden zij voort, in vliegende vlucht voor Engelsen en Amerikanen, die misschien dichter op de hielen zaten dan menigeen op die zondag vermoedde. Opvallend was, dat de Moffen zo goed als geen geschut mee voerden. Er passeerden auto's die volgeladen waren met burgers. Ook kinderen merkte men in grote getale op. Belgen, Fransen, Moffen het zat allemaal door elkaar op de vrachtauto's bijgepakt. In wilde wanorde was een leger op de vlucht, dat eenmaal overwinning na overwinning had behaald en dat zichzelf eens had voorbestemd heel Europa aan Hitlers voeten te leggen....

De karavaan die lange sleep van Terneuzense en Zaamslagse wagens, zat hier midden in de branding. Willoos meegevoerd in de verwarde en bonte stroom van velelei voertuigen, gehinderd door rijen van tegemoet rijdende vrachtauto's vroegen paarden en wagens de voorzichtige

behandeling. Iedere voerman had al z'n aandacht en al z'n vakkennis nodig om hier heelhuids doorheen te komen. En de duizenden Belgen, die op deze razende zondag heel de weg langs tot Antwerpen toe de karavaan zagen passeren, vroegen zich verbaasd af wat er van deze mensen en paarden terecht moest komen. De Zeeuwen hadden hun handen vol. Aan de uiterste rechterkant van de weg reden zij in gespannen oplettendheid en geen ogenblik verslappende aandacht tussen het gewinwar van gaande en komende automassa's door. Het weer was helemaal opgeklaard. Na de koude en druilerige regen, die hen tijdens de nachtelijke uren doorweekt had, scheen thans een verkwikkende en verwarmde zon vrolijk op de ongewone zondagsdrukte neer.

De mannen van de karavaan herademden. Zij leefden weer op, hadden nu en dan haast het gevoel dat ze een pleziertochtje maakten.... Een passeerden Moffenwagens, waarop een gloednieuwe graanmaaiër stond, wekte hun lachlust op. Waar zou die gestolen zijn? .... En glimlachend koesterden zich de voerlui in de weldadige middagzon. Het leven was nog zo kwaad niet.... Tot vliegtuigeronk in de wolkenloze lucht hen tot de bittere werkelijkheid terugriep. De colonne uit het land van Hulst, die 's morgens bij de Tromp gepasseerd was, staat niet ver van Antwerpen uit te rusten.

Er worden groeten uitgewisseld. Over en weer roept men elkaar wat nietszeggende woorden toe, maar de karavaan moet verder, wordt meegezogen in de stroom. Tijd voor een praatje is er niet.... In de vallende avond komt men in de buurt van de tunnel. En wagen met geperst hooi, die als geroepen op een der brede wagen naar de tunnel verschijnt, wordt aangehouden en verschaft voedsel voor de paarden. In zuidelijke richting gaan rookwolken omhoog. Daar nadert het bevrijdingsleger. Doffe ontploffingen klinken in de verte. Een rosse gloed kleurt de lucht.

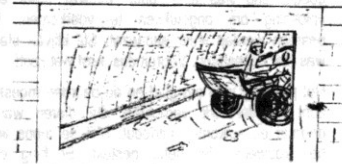
De karavaan naderde de tunnel. Gevaarvolle ogenblikken braken aan. De stroom van Duitse auto's was hier nog toegenomen en maakte de afdaling des te riskanter. Velen zakte de moed in de schoenen. Beangstigend opende zich de tunnelmuil, die alles wat er voor kwam opslokte. Onheilspeleend lag de diepe weg daar, een afrit van nagenoeg 1000 meter, met schuwe paarden en slechte remmen levensgevaarlijk er in af te dalen te midden van de bruisende motoren, die zich naar beneden stortte.... Kees Scheele zag een Rus tegen z'n wagen opklauteren juist op het ogenblik, dat hij de tunnel inschoot.

7

Hoe de mannen met hun paarden en wagens de tunnel zijn doorgekomen, wisten ze later zelf niet. Het was er een chaos! Van beide zijden joegen stromen vrachtauto's en gevorderde luxe wagens op niets ontziende wijze de tunnel door. Er was geen sprake van enige verkeersregeling. Maximumsnelheden bestonden niet meer. Ieder had maling aan een ander. Als dollen rammelden wild geworden chauffeurs hun Moffenwagens door de wanordelijke drukte heen. Ogen en handen kwamen de Zeeuws-Vlaamse voerlieden hier tekort. Levensgevaar loerde van meter tot meter....

De pessimisten hadden wel gelijk gekregen. Hun bange voorvoelens werden op afschuwelijke wijze bewaarheid. Als in een film van adembenemende zenuwspanning vlogen de beelden angstaanjagend aan de onthutste mannen voorbij. Badend in hun zweet, de teugels strak in de trillende handen, waren zij slechts bedacht op eigen lijfsbehoud. En de wisselende rolprent, die zich tot in de verre diepte voor hun ogen ontrolde, liet hen volkomen onberoerd.

In deze ogenblikken vormde de karavaan niet langer een geheel. Hier vielen gevoelens van vriend- en nabuurschap, van 'bloed en bodem' ten enenmale weg en dacht ieder nog slechts aan eigen lot in een primitieve drang naar zelfbehoud.



Toen Kees Scheele het dreigende gat van de tunnel vóór zich zag, zette hij zich resoluut stevig op z'n wagen neer. Voor zijn voeten zocht hij een steuntje, vastberaden trok hij de teugels aan en zette zich schrap. Want het zou gaan 'spetteren', dat stond als een paal boven water. Achter de andere wagens aan dook hij de tunnel in. De Rus, die op het laatste moment zijn voertuig beklom, schonk hij geen blik. Krampachtig de teugels vattend met beide handen, viel hij midden in de draaikolk van een waanzinnige verkeersverwarring.

Twee jonge paarden, had hij voor zijn wagen, vrij gemakkelijke dieren, maar erg schuw en moeilijk te leiden bij een afrit als hier. Kees zorgde aanvankelijk voor een veilige afstand van zijn voorganger, maar zoals te verwachten viel, begon de wagen steeds harder te lopen. Slechts een duivelskunstenaar zou hier kans gezien hebben de situatie meester te blijven. Cornelis deed wat iedereen onder zulke omstandigheden zou hebben gedaan. Hij trok de teugels nog strakker aan, doch hij bereikte te tegendeel van wat hij bedoeld en waarschijnlijk verwacht had. De paarden, opgedrongen door de voortjakkerende wagen, weken naar links af, zodat zij al spoedig midden op de rijweg de 'april' af stormden.

Door allerhande gebaren trachtte de Rus. Die zich het gevaar bewust werd, Kees Scheele te beduiden, dat hij rechts moest houden. Maar dat was onmogelijk geworden. Van manoeuvreren kon thans geen sprake meer zijn. En de paarden wat meer vrij geven, was levensgevaarlijk. De afstand naar beneden was nog te groot. Daarom nam Kees het ietwat roekeloze besluit helemaal links te gaan rijden. Het ging er op of er onder. En het lukte! Intussen was de snelheid, waarmee paarden en wagens omhoog stoven, bedenklijk toegenomen. Harder trekken aan de lijn zou onverantwoordelijk geweest zijn, want als er iets brak, betekende dat de dood.

Wie tussen de bedrijven door de moed en de kans vond, de tunnel eens even langs te kijken, was getuige van een schouwspel, dat hij zijn leven lang niet meer zal vergeten. Wagens en paarden en auto's hotsten en bonkten in een bonte warwinkel door elkaar en het was duidelijk, dat er meer geluk dan wijsheid nodig zou zijn om ongeschonden uit deze hel tevoorschijn te komen. Plotseling kwamen in volle vaart een paar vrachtauto's op Kees Scheele af. Een botsing leek onvermijdelijk. Tijd om uit te wijken was er niet meer. Gelukkig was ertussen de rechts en links rijdende files net genoeg ruimte voor de auto's die op het nippertje uitweken naar links en boze blikken werpend Kees aan de verkeerde kant lieten passeren.

Nog meer wagens kwamen aangesneld, grote bakbeesten van vrachtknotten en kleine hanteerbare autootjes, die als bij afspraak het verkeersobstakel uit de Kleine Huissenspolder misreden. Het liep wonderlijk goed af, voor Kees tenminste. Toen hij beneden kwam, zocht hij onverwilt de rechterkant van de weg weer op. De oprit was minder gevaarvol. Toch waren alle moeilijkheden nog niet voorbij. Een auto kreeg pech en

belemmerde opeens de passage. De achteropkomende en voorbijrijdende auto's gaven stopseinen, waaraan de voertui onmiddellijk voldeden. Zij hielden stil, maar merkten op hetzelfde ogenblik, dat de wagens achteruit begonnen te rijden. Een kritiek ogenblik voor paarden en mens. goede raad was even duur. Er was maar één oplossing om ongelukken te voorkomen. De paarden werden weer aangezet. Stil blijven staan was hier uitgesloten. Vooruit dus, kost wat kost!

Het plaveisel was erg glad en de paarden moesten echt paardenwerk verrichten. De dieren waren doornat en volkomen uitgeput. Met de mens was het trouwens niet beter gesteld. Er hing een benauwde, een verpeste lucht in de tunnel. Smoorheet was het er, zodat ieder verplicht ademhaalde, toen eindelijk de uitgang van de tunnel in zicht kwam. Mannen en paarden snakten naar een verfrissende dronk en naar een flinke rust. De tocht door de tunnel was een nachtmerrie geweest en had het uiterste van ieders krachten geveerd. Ongeveer een kilometer na de tunneluitgang ter hoogte van het veer over de Schelde werd halt gecommandeerd. Het was helemaal donker.

Veel kans om te slapen bestond er niet. Hoog geladen wagens en harde straatstenen bieden niet veel comfort. In de kroegjes was nog vertier. Daar dronken de Belgen al luidrechtig op de nabije overwinning. Hier en daar werd zelfs gedanst op de melodieuze tonen van een trekkpiano. Verscheidene Zeeuws-Vlaamse 'trekkers' verdwenen in een 'stamineeke' om zich de tunnelbenauwde uit de keel te drinken. Ook kees besloot een biertje te gaan pakken. Het Belgische brouwsel smaakte uitstekend na al de belevenissen van die avontuurlijke avond. Voldaan bijna wreef hij zich het schuim van de lippen. Hij betaalde... na enige moeite in Hollands geld, want francs had hij niet.

Weer buiten gekomen in de koude nacht, stond hij plotseling verrast stil... Wel bl... waar was die Rus gebleven, die bij de afdaling in de tunnel op z'n wagen was geklauterd? Die moest hij onderweg op de een of andere manier kwijtgeraakt zijn, want toen hij de tunnel uitkwam had hij de vent niet meer bij zich. Daar snapte hij niks van. Dat hij daar niet eerder aan gedacht had... Het is een raadsel gebleven, want tot op de huidige dag zou Kees niet kunnen zeggen, wat er in de tunnel met die snuiter gebeurd is. Wonder boven wonder was de onvergetelijke tunneltocht dus zonder ongelukken afgelopen. Voor Kees althans... De volgende morgen hoorde hij de ervaringen van de anderen. Toen bleek, dat vóór en achter hem zo het een en ander was voorgevallen, dat de meeste in de gevaarlijke ogenblikken ontgaan was omdat ieder genoeg aan zichzelf had.

De wagen van De Kubber was in de tunnel gebroken. K. de Kubber, de voerman, heeft z'n wagen moeten achterlaten en is met de paarden naar Terneuzen teruggekeerd. Een paar weken later heeft Jac. De Klerk het voertuig onbruikbaar buiten de tunnel in Antwerpen aangetroffen. De Moffen hadden het eruit geslept... Van de wagen van Huissen- de Bruijne was de dissel gebroken. De voerman J. de Ridder was op de grond terechtgekomen en had zich lelijk bezeerd. Een der paarden was gewond. Deze wagen is achter een andere vastgemaakt, terwijl de Ridder met de paarden de colonne moest volgen.

Kees Scheele had slaap. Hij ging op zoek naar een deken de wagens langs. Hij vond er een; een goede leek het zelfs. Maar toen hij hem mee wilde nemen, kwam er een Rus vanonder gekropen, slaperig en nijdig....



8

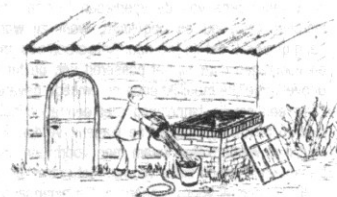
Somber en venijnig koud hing de nacht boven Antwerpen. Op of naast hun wagens stuimerden de mannen een armteerig halfuurtje. Een late tram kroop moeizaam door de donkere straat, schoof schimmig langs en door de wachtende wagens en schuddebonkte de vermoeide karrevoerders uit hun hazenslaap. Half versuft, driekwart geradbraakt, rekten zij de stijve lichamen en liepen wat op en neer om de kou en de stramheid kwijt te raken. Gemelijk, de meeste onbarmhartig, de p... in, vervloekten zij in grommend dialect het Mofendom, dat hen in deze toestand bracht.

Na de fantastische dodenrit door de onderwereld waren er velen willoos en machteloos op een rotsharde 'legerstede' neergezet. Een paar zware ontploffingen en op en over de Schelde deden hen kort na het stilstaan weer overeind tuimelen. Rake klappen waren het en de luchtdruk was enorm. De hele straat door rinkelde de ruiten beangstigend omlaag. Stukken glas kwamen tot op de wagens terecht. "Bommen", riep er één. Maar niemand had vliegtuigen gehoord. "Granaten" meende een ander. Gereed om dekking te zoeken, wachtte men in spanning af, wat er verder ging gebeuren. Volgens latere geruchten hadden de Moffen een munitiedepot in de lucht laten vliegen.

Nog geruime tijd tuurden de mannen de inktzwarte nacht in, maar er gebeurde niets meer. En nogmaals zocht de afgematte ploeg de lang ontbeerde slaap. Tot die beroerde tram de rust afdoende kwam verstoren en elkeen opstond, de kou, de nacht, de hele bende beu... Moffen en Russen stapten sigaretten rokend en kwebbelend de wagens langs. Ze inspecteerden alles nog eens vóór het vertrek. Ook de rus, van wie Kees Scheele een deken had willen ontfutselen scheen na dat komische intermezzo de slaap niet meer gevat te hebben. Nu Kees hem z'n wagen zag afkomen, bleek het de Russische luitenant van de Griete te zijn. In de donkerte had die de 'dekendief' gelukkig niet herkend. De paarden, die 'in volle uitrusting' hadden staan slapen, kregen nog wat te eten. Het tuig werd nagezien. Toen was de troep gereed. Kort na middernacht in de prille morgenuren van maandag 4 september trok de spookstoet verder door de lege straten van Antwerpen. Echoend over pleinen en pleintjes, rolden de Zeeuws-Vlaamse wagens de stad door.

Het viel moeilijk te zeggen, waar men zich precies bevond. Aardedonker lagen de straten tussen de hoge huizenrijen. Men zou Antwerpenaar moeten zijn om zich hier te kunnen oriënteren. Na een goed half uur begon er tekening in de tocht te komen. De compacte huizenmassa minderde. Gaandeweg werden de woningen kleiner en weldra had de karavaan de stad achter zich gelaten en bewoog zij zich voort op een goede brede weg. De hoofdweg van Antwerpen naar "Mechelen", zei Kees bij zichzelf. Als de meeste van z'n lotgenoten bevond hij zich echter op volslagen onbekend terrein, zodat hij allerminst zeker van z'n zaak was. Intussen nam hij zich voor elke koersverandering nauwkeurig te

volgen, want hij was niet van plan in Duitsland terecht te komen. Talrijke groepen militairen passeerden op deze weg de wagens. Ze zoeken een goed heenkomen in veilige noordelijke richting. Met horten en stoten komt heel de karavaan op een gegeven ogenblik in de buurt van een boerderij tot stilstand. Aan een van de wagens van Guiljam is een band van het wiel gelopen. Het mankement blijkt niet van ernstige aard te zijn, maar moet in elk geval verholpen worden. Kees Scheele maakt van de gelegenheid gebruik en gaat op zoek naar water voor zijn paarden. Hij heeft geluk. Achter een schuur ontdekt hij een welput. Een emmer staat er zowaar bij. Hij is dus direct aan de slag en sjouwt met water naar zijn dorstige dieren.



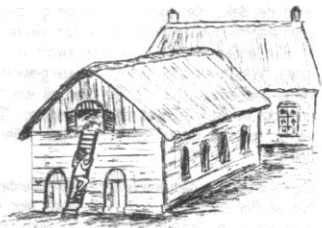
Zijn voorbeeld vindt navolging. Het werd een geregeld heen en weer geloop. Een Mofenauto is men vlak voor de 'dam' aan het repareren en die verspert de toegang tot de boerderij, zodat men de paarden niet bij de put kan brengen. Door al die herrie is de bewoner wakker geworden en hij komt eens kijken wat er gaande is. Men legt hem de situatie uit, waarna de man zijn collega's aanstond een handje helpt. Na een oponthoud van bijna drie kwartier gaat het weer verder. De colonne buigt zich eerst naar links om later naar rechts op een slecht bestrate binnenweg. Als het licht wordt, moet de karavaan in een gloeiende en begroeiende zijweg de wijk nemen om aan dreigende vliegtuigaanvallen te ontkomen.

Zigzag zochten de wagens hun weg door een heuvelachtige streek. Een dorpje kwam in zicht. Tussen de bomen door was de kerktoeren bij draaiingen van de weg al meerdere malen te voorschijn gekomen. De bewaking was tijdens deze rit opvallend verslapt. Een ontvluchtingpoging zou in de voorbij nachtelijke uren dan ook stellig geslaagd zijn. Toch nam niemand z'n kans waar, omdat de totaal onbekende streek, waarin men zich bevond, teveel risico's bood in deze laatste oorlogsdagen. Ook Kees Scheele besloot te wachten. In de loop van deze dag zou hem een betere kans geboden worden, die hij met beide handen aangreep.

Om acht uur ongeveer trok de karavaan het Belgische dorpje Reet binnen, dat halverwege Antwerpen en Mechelen aan een zijweg is gelegen. De stemming onder de mannen was zeer gedrukt. Velen zagen zich in hun verbeelding al op weg naar Duitsland. Kees, anders zwijgzaam maar optimistisch, begon het geval ook donker in te zien. Hij besloot op informatie uit te gaan bij de bewoners. Onder het genot van een goede kop koffie peuzelde hij zijn laatste droog geworden boterham op en kwam hij te weten, waar de ploeg zich precies bevond. Uit tal van verwarde mededelingen van de eveneens in spanning verkerende Belgen maakte hij op, dat de Engelsen ieder ogenblik verwacht werden en hoogstens 5 km van Reet verwijderd waren.

In de verte klonk kanongebulder. Vliegtuigen bestreken de hoofdwegen, maar lieten Reet ongemoeid. Het gerikketik van de vliegtuig-mitrailleurs, flauw hoorbaar af en toe, werd overstemd door het geknal van de motors. Ordonnansen vlogen af en aan. De Russen trokken benauwde gezichten en zagen er maar witjes uit. Uit alles bleek, dat het hoogtepunt nabij was en dat het er warm aan toe zou gaan... Kees had de omgeving verkend. Hij wist genoeg. Zijn besluit stond vast. Als de karavaan straks Reet zou verlaten ging ze haar ondergang tegemoet. Hij zou zijn paarden eerst

nog verzorgen en dan trok hij ertussenuit. Onder de Russen, die hier en daar wijn en tabak hadden rondgedeeld, werd de benauwdheid hoe langer hoe groter. Sommige stond het huilen nader dan het lachen en een paar maakte al gebruik van hun zakdoek. Een ordonnans kwam aangedenderd met een spoedbericht voor de karavaanleiding. "Onmiddellijk vertrekken", luidde het bevel.... Drukte, geroep, geschreeuw, commando's, zweeppgeknal.... Nu was het Kees z'n tijd! Een Rus passerend, verdween hij tussen twee huizen een tuin in, om een kleine 100 meter verder een veilige schuilplaats te vinden op de hooizolder van Alphons Sels....



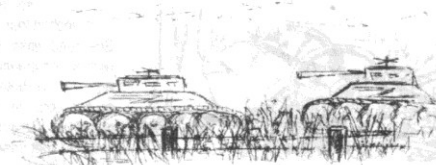
9

Onder de bomen in de onmiddellijke nabijheid van de pompeuze villa van de rexistenleider (fascistische beweging) Leon Degrelle was de karrenstoet stilgevallen. "Het kasteel van Reeth" zo noemden een paar voerlui van Zaamslag de weidse woning van de Belgische Mussert met enige overdrijving. Het fraaie bouwwerk bood een schrikbarend aanzien. Wagenwijd open stonden de deuren. De ramen waren stuk en rafel-fladders van gordijnen wapperden naar buiten. Zware Duitse laarzenpoten dreunden door de gangen en over de vloeren, waar lopers en matten en tapijten lang al verdwenen waren. In twee vertrekken werd gekookt. Moffen en Russen mixten daar een brouwsel van onbestemde geur, een soepje, vet en lellerig, dat straks de mannen van de karavaan hun krachten moest hergeven.

Angstig-jagend, aan hoogspanning ten prooi, liepen de Moffen rond, maar bleven toch nog Mof. De officieren overlegden met elkaar. De vijand was nabij. Zij kleden zich in groot tenue en deelden handgranaten aan de soldaten uit. De sigaretten beefden in hun mond.... De Belgen liepen overal doorheen en snaptten en klaptten hun sappig Vlaams, alsof er geen vuiltje aan de lucht was. Ze vonden de ongewone drukte in hun anders zo rustige Reeth lang niet ongezeellig en sommige opvallende Belgische typen met een grote 'klak' op één oor schuimden de wagens langs op zoek naar 'oorlogsbuit'. "Awèl, nondedomme." Zei er eentje, in antwoord op een vraag over de mooie villa, "ge kende gij ons scheune Leonneke toch wel? Als we d'm te pakken krijgen, gaat 'em seffens achter 't pinnekensdraad." De optimist kon toen moeilijk voorzien, dat Leonneke twee jaar later vrij en frank in Spanje zou rondlopen....

Jan Dieleman uit Terneuzen liep met een emmer heen en weer. Er zat wel niks in, maar dat was ook de bedoeling niet. Hij deed druk alsof en luisterde en passant de gespreken van de Duitse officieren af. Een motor-ordonnans kwam aangeknald, hield stil bij de zenuwachtige kliek-in-groot-tunue. "We zitten ingesloten," riep hij, "sorfot abfahren hier!" Jan Dieleman bracht zijn maats het grote nieuws over. "Morgen naar huis, jongens!" zei hij misschien voorbarig. Wijselijk vertelde hij niet alles wat hij gehoord had.... Niemand heeft ooit begrepen, war

de Moffen in deze laatste hete uren bezielde. Hadden zij gehoopt voorbij de Vosberg een reddende zijweg te bereiken? Of waren zij werkelijk van plan geweest met dat gammele stel Russen de strijd aan te binden tegen het aanstormende geallieerde tankleger? De vragen zullen wel altijd onbeantwoord blijven, maar feit is, dat de karavaan bevel kreeg onmiddellijk op te breken. Naar het font....



Russen renden als bezetenen langs de colonne. Duitse officieren galopperden af en aan. Bevelen klonken, zwepen knalden, de wagens zetten zich in beweging. Het was op dat zenuwspannend moment, dat Kees Scheele de benen had genomen en een schuilplaats vond op de hooizolder van Alphons Sels. Zijn wagen met twee paarden er voor stond onbeheerd midden op de weg. Een kleine honderd meter afstand was er al van de wegrijdende wagens....

Vloekend hield een officier zijn pony stil bij de sta-in-de-weg van Kees. "Wo ist dieser bauer?" brulde hij Jan Dieleman toe, die op hetzelfde ogenblik de kar van Kees passeerde. Heel even stond Jan zonder woorden, hij wist helemaal niet van wie die wagen was. De officier, die woedend naar hem keek, zag hij trouwhartig aan. Als loods op het kanaal, als zeiler op de Schelde had hij wel vaak voor hetere vuren gestaan en nuchter overtuigend gaf hij de vent bescheid: "hier was kein bauer! Hier was ein Russische soldat und wir haben ihn nicht mehr gesehen. Er ist schon fortgegangen...." De moffenofficier keek ongelovig rond, dacht even na en riep een Rus, die voerman werd op Kees zijn verlaten wagen. "Verdammt Schweinhunde", mompelde hij nog, maar gaf de wagens door een schot een sein om op te schieten. Te lang al had dit oponthoud geduurd.

Jan Dieleman, recht op vóór in zijn wagen, bezag met leedvermaak de Rus, die als een zoutpilaar de lijn hanteerde en stokstijf zat, niet wetend wat te doen. "De paarden waren slimmer dan de Rus", zei Jan, "ze hielden uit zichzelf de weg". En ondertussen zat Kees vol spanning in het hooi. De karavaan trok weg, gezocht had men hem niet. De goedgelozen leugens van Jan Dieleman voorkwamen het gevaar, want had de Mof 't bedrog doorzien, dan had her er voor Kees slecht voorgestaan. Voor Kees, maar ook voor Jan.... Het werd een tocht als geen der mannen zich in zijn wildste fantasieën had kunnen voorstellen. Levensgevaarlijk van seconde tot seconde. Adembenemend sensationeel. De ontknoping naderde in al haar bloedige afschuwelijheid.... Moffen rookten hypervervue de ene sigaret na de andere. Russen snorren. De voerlui waren op alles voorbereid, verwachten elk ogenblik een ontmoeting met Amerikaanse of Engelse troepen en zaten in topspanning gereed dekking te zoeken. Zelfs de paarden speurden onraad.

De eerste uren verliepen buiten verwachting kalm. Kort na het vertrek uit Reeth hadden de mannen aan hun rechterkant een vijftiental bruggen de lucht in zien vliegen. Veraf en dichtbij werd nu volop en geregeld geschoten. Granaten hoorde men inslaan.... In oostelijke richting bereikte de karavaan over ongepermitteerde slechte binnenwegen de hoofdstraatweg van Antwerpen naar Mechelen. Nabij het dorp Waarloos draaide de stoet rechtsaf. Verkeer

was er hier op de grote weg niet. Bergop er bergaf ging het op de Vosberg aan. Het schieten was nu al een poosje gestaakt. Angstig stil was her, onbegrijpelijk stil, een drukkende pauze die de voelbaar naderende storm voorafging. In een koortsachtig opgewonden sfeer reed de karavaan de Vosberg af. De voorste wagens hadden de Waalhemse brug bereikt een opstopping ontstond. Paarden steigerden. Woest gebarend brulden de Moffen slechts half verstaanbare bevelen. Wagens keerden en kwamen in vliegende vaart terug. Jac. Haak van Zaamslag, recht op in zijn wagen staande, schreeuwde zo hard hij kon: "Die geen munitie vervoeren, moeten terugkeren!" En in wilde galop reed hij door. Wanorde was op de weg. Ieder trachtte z'n wagen te keren en een goed heenkomen te zoeken. De Moffen tierden. Van voren werd geschoten. Over de brug knetterde mitrailleurvuur naderbij. De geluiden zwollen aan. Rattellend, alles overstemmend een regen van kogels voor zich uitjagend, dreunden monsterachtige tanks de brug over.... Paarden vielen, mensen vluchtten, verbijsterend viel de oorlogshel dwars op de karavaan.

10



De voorhoede bestond uit drie tanks, die onder ooverdovend lawaai en een ware kogelregen voor zich uit stortend door de Duitse linies braken. Volgens latere berichten zijn deze tanks in één ruk doorgestoten naar de Nederlandse grens en toen weer teruggekeerd. Mogelijk heeft die gedurfd opmars bijgedragen tot de legende vorming, dat de Engelsen op dolle dinsdag Breda reeds genaderd waren. De voerlui hadden zich, toen de eerste tanks dood en verderf aankondigden, op alle mogelijke plaatsen in veiligheid gebracht. In sloten en loopgraven achter huizen en steenhopen doken zij weg. Hun wagens lieten zij in de steek. Een ieder dekte zich voor het moordend vuur van de tankmitrailleurs.

Granaten barssten uiteen. Kogels floten angstaanjagend en teisterden gevels, ruiten en dakpannen. De paarden sloegen op hol en brachten een waanzinnige chaos teweeg. Links en rechts vloegen ze 'in de kap' de grote weg over, met of zonder wagen achter zich, het land door, de tuinen in. Hier lag een wagen gekanteld in een sloot, daar was er een tegen een boom of een huis terechtgekomen en van de paarden losgeslagen, die in doodsangst vonkenslaand de straatkeien rammeiden. Tien paarden werden doodgeschoten; die van Jac. Verpoorte sneuvelden het eerst. Even later vielen ook de paarden van L. Guiljam, Jac. Miechielsen en Jac. De Klerk, terwijl verder J. Dieleman zijn wagen met twee paarden nooit meer heeft teruggezien. Gewond werden de paarden van W. Dekker, H. de Regt en F. van der Peijl. Een tuig paarden van E. de Moor, dat op hol was geslagen, werd door Jac. Haak opgevangen en van een wisse dood gered. De Moffen en de Russen waren bij de nadering van de tanks naar alle kanten gelucht. Een paar Russen trachtten in een weide nog in stelling te komen maar een paar goedgerichte kogels noodzaakten hen tot een haastige aftocht. Eén Rus werd dodelijk getroffen. Hij is later door een van zijn kameraden doodgeschoten, volgens ooggetuigen om hem uit z'n lijden te verlossen. Twee paarden van L. Guiljam van de Val trokken een kanon, terwijl M. Loof

7

uit Terneuzen de granaten op z'n wagen had. Zij bevonden zich in de voorste gelederen en konden dus niet meer terug, toen de tanks kwamen aanstormen. Het mag een wonder heten dat zij er het leven niet bij hebben ingeschoten. De Moffen waren ook nog van plan geweest te gaan schieten, maar het tempo van de gebeurtenissen verraste hen volledig.

"Het is de spannendste film geweest, die ooit vertoond werd", zei Jac. De Klerk, toen hij maanden en maanden later z'n belevenissen nog eens ophaalde. "En alles speelde zich in zo'n ongekend snel tempo af, dat het een onmogelijkheid is de juiste toedracht regelmatig weer te geven." Na de luide waarschuwing van Jac. Haak, dat ieder die geen munitie vervoerde, moest terugkeren, had elk in een panische schrik de teugels gewend om in een zijweg het vege lijf te bergen. Haak zelf was, door tal van anderen gevolgd, de Vosberg weer opgereden en naar links een zijstraat ingeslagen, waar hij achter enige huizen veiligheid vond.

Jac. De Klerk sloeg met Jan Dieleman en Piet Loof Pz. Uit Terneuzen naar rechts af. Voor een 'stamineeke' kwam daar ook een lux autootje met vier Duitse officieren aangesnord. Het viertal borg zich achter in het café, waar het later krijgsgevangenen werd gemaakt. De Zeeuws-Vlaamse voerlui vluchtten het achtererf van een nabijgelegen woning op. Juist op tijd, want een hagel van kogels viel vlak achter hen knetterend tegen de huizen. Jan Dieleman en Piet loof zochten aanstond dekking en legden zich plat tegen de muur neer. Jac. de Klerk, die ook naderhand nog meermalen door zijn kordaat optreden is opgevallen, moest zien wat er op de grote weg gebeurde. Onophoudelijk stond hij van achter een hoekje te gluren en zag hij ademloos de tonelen aan, die zich onderaan en op de helling van de Vosberg afspeelden.

"Jan, kom noe toch's kiekien", riep hij Jan Dieleman toe, "al onze mensen en de pèrden oren doódgeschoten gelóóf ik". Maar Jan bleef waar hij was. Het was hem te gevaarlijk. Er zijn daar in die weinige minuten naar schatting van de mannen wel vier of vijfduizend kogels op het rijtje huizen terecht gekomen. Het was een leven als een oordeel. De paarden waren er drie dagen later nog doof van. Ko de Klerk zag twee paarden met een wagen granaten achter zich in een ware dodengalop op de weg over vliegen. De eigenaar heeft z'n wagen de andere dag zeven kilometer verder teruggevonden. Terwijl de eerste tanks aandreunden en de weg schoonveegden, zaten drie kinderen, 2 jongens en een meisje, een zak koekjes, die van een wagen gevallen was, leeg te halen.

Tal van Belgen waren onder de kogelregen van de Engelse gevechtswagens op roof uit. Een fouragewagen plunderden ze half leeg. Alles was van hun gading. Zelfs de jassen van de voerlui namen ze mee. Na het passeren van het gehele tankleger werd de plundering in het groot nog eens overgedaan. Dank zij het optreden van Jac. Haak is er toen nog wat gereed van het kostbare eten, dat de fouragewagen vervoerden. De karavaan had wel voor een maand levensmiddelen bij zich gehad. Een bedroefd klein beetje was ervan overgebleven. Het plunderzieke ploegje had voor hun bevrijders 'geen gebonden spek' over gehad, aldus een der voerlui. Hoegaenaamd geen belangstelling toonde dat handjevol Belgen daar voor de Engelse

bevrijdingslegers. Plunderen was hoofdzaak. Gelukkig zou de karavaan op de terugweg ondervinden dat er nog andere en betere behulpzame en meelevende Belgen waren.

De helse ogenblikken waren voorbij. De wegen waren schoon-geveegd. De hoofdmacht van het tweede Britse tankleger naderde, een eindeloze stroom van reusachtige tanks, machtige gevechtswagen, karabijnen in de aanslag, iedere



soldaat gevechtsklaar.... Speurend links en rechts, gespannen en verbeten, gereed om in te grijpen.... Gevuurd werd er niet meer. Mannen kropen uit hun schuilhoeken te voorschijn. Monsterachtig hoog stopten tanks bij het café-tje. Vragen klonken.... "Who speaks English?" Jan Dieleman uit Terneuzen deed het woord....

## 11

"Who speaks English?" herhaalde de Engelse officier de kring van nieuwsgierigen overziend. In 't minst niet ongeduldig en snauwerig, zoals we dat jaren achtereen van de Moffen gewoon geweest waren, maar beheerst en beschaafd wachtte hij het antwoord af. Niet één deed zijn mond open. De meeste hadden de vraag wel begrepen, waren echter niet in staat zich in het Engels verstaanbaar te maken. En zo stonden allen met de mond vol tanden. "Jan Dieleman spreekt Engels", zei iemand opeens. "Ja, natuurlijk", klonk het toen van alle kanten. "Jan Dieleman.... Waar zit Jan toch?" "Jan!.... Jan Dieleman!"... werd er geroepen. Maar Jan was al in de aantocht, op zijn klompen, precies zoals de mensen in Terneuzen hem altijd gekend hebben.

Weltra vlogen de vragen op Jan af.

- "did you see British tanks?"
- "Yes, sir, there were four tanks here."
- "What way did they go?"
- "Straight on .... To Antwerp"
- "Are there any German tanks?"
- "No, sir."
- "Did you see many German some where about here?"
- "Yes, sir, plenty, but they all downed their arms."

De officier knikte Jan bemoedigend toe, hij wist nu, wat hij weten wilde. Toen viel z'n blik op het hagelnieuwe autootje, waar de Moffenofficieren een kwartier tevoren uitgesprongen waren. De motor draaide nog.

- "What about that nice car there? Does it belong to the Germans?"
- "Yes, sir. The motor is still going."

De tankbestuurder kreeg een sein om door te rijden. De officier dankte Jan voor zijn inlichtingen en sprong zelf in het glanzend nieuwe autootje. Een ruk aan de versnelling, een vriendelijke groet aan de omstanders en weg was hij in de richting Antwerpen. En ondertussen donderden de machtige tanks voorbij van het tweede Britse leger, een indrukwekkende file van honderden zegerierende gevechtswagens, waaraan geen eind scheen te komen. Toen de laatste tank gepasseerd waren, keken de mannen elkaar eens opgelucht aan. "Ziezo, zei een van de voerlui", voor ons is de oorlog voorbij". "Gelukkig", beaamde een ander, "nu kunnen we naar huis terug".... Tot beneden toe, de hele helling van de Vosberg langs heerste een bedrijvigheid van

jewelste. De Belgische Witte Garde was op appél verschenen en dreef Russische en Duitse krijgsgevangenen bijeen. Het was aardig om te zien, hoe Moffen en Russen uit sloten en huizen, van achter bosjes en steenhopen te voorschijn kropen om zich over te geven.

Aan de eerste de beste voerman, die ze zagen, staken ze hun geweer toe, dolblij, dat ze "heler haut davongekomen waren", zoals een "Unterofficier" minder snorkend dan voorheen het uitdrukte. Jan Dieleman pakte 'zonder erg', drie geweren aan en stond dus plotsklaps zwaarbewapend te midden van een groepje krijgsgevangenen. "Hoe kom jij aan die geweren?" vroeg een Witte Gardist aan Jan. "Awèl" zei deze, "kebbekik de Dutsen ontwapend". "Ja, ja, ja, ja," vond de Belg, "da's goè zulle, maar ge meugde jij geen wapens hebben." Hij nam Jan een van de wapens af. Een andere Witte Garde man kwam er ook een halen. "Wat moet ik nu met dit laatste geweer doen?" vroeg Jan schertsend. "O, dà kune jij wel 'ouwen', meende de Belg, niet erg consequent. "Dank je lekker," zei Jan, "ik ga naar 'uis. Ik ben 't 'ier al lang beu."

Overal waren de Zeeuws-Vlaamse karveerders bezig hun spullen bij elkaar te zoeken, want hier en daar mankeerde er nogal wat. Belgen schooiden en smoezelden er doorheen, tuk op buit, op koopjes, op onverwacht gewin. Het oorlogsrumoer was nauwelijks voorbij, of men marcheerde reeds over de dode paarden. Jac. de Klerk uit Zaamslag, die van deze ogenblikken af ieder om z'n doortastend optreden als de aanvoerder van de geschonden karavaan werd beschouwd, slaagde er al spoedig in de gevallen paarden te verkopen. De ploeg had francs nodig om van te leven. Het was nog 'a long way' de terugweg naar Zaamslag en Terneuzen. En bovendien, men kon de dode dieren toch moeilijk meenemen op de wagens.

Prachtig zonnig weer was het geworden op de middag van die bevrijdingsdag. Aan de kant van de weg lagen of zaten een paar voerlui te slapen. De vermoenissen waren te groot geweest. En het zonnetje scheen zo lekker.... Een boerenknecht zat zijwendig bij de dode paarden van z'n baas. " ik heb alles verkocht," zei hij tegen een lotgenoot, "de paarden en het tuig, heel de bl.... Boel." "Gaaf dat zo maar?" vroeg de ander. "Dat tuig is toch niet van jou?" "Nee, maarre...., ik heb gezegd, dat ik de eigenaar ben." Gelukkig is alles nog op z'n pootjes terechtgekomen. Een goede raad was hier niet duur.... Eén paard was een poot afgeschoten. Het arme dier stond nog voor de wagen en keek mistroostig om zich heen. Het is in België achtergebleven. Dood....

Vlammenwerpers, granaten, munitie en verdere gevaarlijke spullen smeten sommige voerlui hun wagens af. Ze maakten schoon schip. En tegelijk maakten ze zich gereed voor de terugreis. Tal van anderen waren voorzichtigter en hielden de meest ontplofbare voorwerpen op hun wagens om ze later ergens in het water te werpen. Kinderen en grote mensen peuten immers zo graag aan zulk soort speelgoed.... Jan Dieleman was wat voorbarig geweest toen hij de Engelse officier vertelde, dat de Moffen hun wapens hadden neergelegd. Hij had alleen de moffen op het oog gehad (en de Russen), die de karavaan hadden 'begeleid'. Hij wist niet, dat het in de bossen buiten Waalhem nog van verstrooide groepen Duitsers krioelde.... De Witte Brigade gaf vier man het bevel naar Mechelen te rijden om daar hun wagens te lossen. De wagen van Jan Dieleman werd afgeladen met krijgsgevangenen. Onder zwakke bescherming van de Belgische B.S. toog men op weg. Slechts enige tientallen meters de Waalhemse brug over vielen de wagens in heftige straatgevechten. Flak-soldaten zetten hier de strijd voort en bestreken een bocht van de dorpstraat. Jan Dieleman, die voorop reed en geflankeerd werd door twee Witte Gardisten, hoorde de



kogels om z'n oren fluiten. Hij zocht dekking achter zijn wagen. Een der soldaten van de Witte Brigade viel dodelijk getroffen neer. De ander schoot in het wilde weg terug, maar ook hij viel. Jan hees zich tegen z'n wagen op om buiten schot te blijven. Toen werden de paarden van de tweede wagen neergeschoten. Het vuren nam toe. Jan schoot z'n klompen uit en sprong over het lijk van een der Witte Gardisten de straat over, een woning binnen, recht de kelder in, waar een grote schare Belgen bijeen zat, angstig verbeidend wat te gebeuren stond. De tanks waren voorbij, maar Waalhem was weer in Duitse handen....

12

Met niets onziende regelmaat waren de tanks van het tweede Britse leger noordwaarts gedaverd, de vluchtende Moffen achterna. Zij lieten de verspreide en vaak talrijke groepen Duitsers, die hier en daar voortgingen de burgerbevolking te terroriseren, aan de Witte Brigade over en aan de meestal spoedig volgende hoofdmacht. De tanks hadden belangrijker werk te doen dan krijgsgesvangenen ontwapenen. Zij joegen vooruit... Zo kon het gebeuren, dat Waalhem tijdelijk in 'niemandland' kwam te liggen, waar de Belgische ondergrondse over te weinig mannetjes beschikte om het samenlokkend gespuis der 'Edelgermaanse' restanten onschadelijk te maken.

De Britse tanks waren voorbij, maar Waalhem was nog in Duitse handen. Op z'n kousen was Jan Dieleman een woning binnengestormd, dwars door de Moffenkogels heen de straat over. In de kelder zaten een kleine twintig Belgen weggedoken. De één al opgewondener dan de andere joegen zij elkaar met allerlei griezelverhalen de stuipen op het lijf. " 't is toch erg, zulle, ' zei d' één, "De Moffen schieten alle jonge mannen dood, die ze in de huizen vinden." "T-n toet," weerde een tweede hem af, "ge zijde zot, oe kan den Duts daar nog tijd voor 'ebben?' Kinderen huilden, vrouwen zaten lijkbleek op de grond.... Mannen klapten onvervaard dooreen, bouwden stinksigaretten van inheemse teelt (fleur de Matrasse) en vulden de te enge ruimte met blauwe kringelrook, die mistend hangen bleef en de lucht in 't keldertje totaal verpestte.



Een goed uur later was 't gevaar voorbij. Door de niet geheel neergelaten rolluiken van de voorkamer zag Jan Belgische Wit-Gardisten heen en weer lopen. Zij brachten hun gevallen makkers weg. Er waren ook weer Engelsen ten tonele verschenen en dorpelingen, die, amper nog bekomen van de schrik, voorzichtig uit hun huizen gluurden, vóór zij zich de straat op waagden. Jan Dieleman liet er geen gras meer over groeien. Zijn wagen vond hij vijftig meter verder. De paarden waren ongedeerd. Hij keerde om, smeed allereerst z'n gevaarlijke lading over de brug van Waalhem het water in en haastte zich toen met z'n lege wagen weg. 't Was mooi geweest! Maar nou was 't ook genoeg. Hij wou naar huis terug.... Van de krijgsgesvangenen die hij naar Mechelen had moeten brengen, was geen spoor meer te bekennen. Hij heeft er niemand naar

gevraagd. 't Was hem een zorg! De karavaan vond Jan bijeen, geslagen weliswaar, maar vastberaden en kordaat. Men had gepraat, gerust, gewerkt, gerepareerd. Elk had zijn eigendommen bij elkaar gesjouwd. De vraag was nu, langs welke weg men huiswaarts keren kon.

Twee jaar later werd in Terneuzen een cafetaria gebouwd. Jan Dieleman kwam met een lading stenen bij het werk. Er was bezoek. Een drietal brouwers, welgedaan, bewonderde 't gebouw. Eén. Dik, gezond en met een rode kleur, kwam lachend op Jan af. Hij vroeg: "Jou ken ik toch?" En quasi-grappig ging hij door: "Waarde jij niet bij de S.S.?" De anderen hadden leut. Maar Jan zei prompt: "Wel nee, man, jij zijdt' abus. D' S.S. heeft nooit iets meegemaakt, maar ik, ik viel bij Mechelen het tweede Britse leger aan." Waarop de dikke in 't lachen schoot en proestend riep. "Gij zijdt' een plezante 'eer, ik kommekik met 'aa nog eens een avond klappen." "zo zie je weer." Zei Jan verongelikt - komisch. "Als je de waarheid zegt, is 't nog niet goed." En met een knipoog reed hij weg.

Wij hebben Kees Scheele achtergelaten, toen hij op de hooizolder van Alphons Sels, Kapelstraat 33 te Reeth, een wijkplaats had gevonden. De lezer zal wel begrepen hebben, dat Kees niet al die tijd in het hooi blijven zitten.... Zijn hartje ging eerst nogal van rikkeltiketik, want de moffen hadden hem maar eens moeten opsporen.... Hij horde de dofse geluiden van de wegtrekkende karavaan. Ook de pistoolschoten van de officieren, die de paarden tot meerdere spoed aanzetten, had hij gehoord. Toen werd het stiller en Kees kalmer. In de verte klonk oorlogsgeweld. Kanongebulder, vliegtuigeronk, mitrailleurgekef... Na een half uur kwam Fons met de opluchtende mededeling, dat de bende vertrokken was en dat Kees gerust voor de dag kon komen. Zijn eerste werk was zich eens flink te wassen. Hetgeen ook niet bepaald overbodig scheen. Buiten gekomen, hoorde Kees van de burens, dat er nog iemand van de karavaan in Reeth was achtergebleven. Hij er natuurlijk direct op af. Het was Jan de Ridder en hij vond hem bij Alph. Hiel-Heyndrinckx, Kapelstraat 61 (die Belgen schijnen daar allemaal Fons te heten, dacht Kees niet ten onrechte).

Jan de Ridder was met zijn paarden naar de veearts geweest. De dieren waren in de tunnel vrij ernstig gewond en hadden dringend een deskundige behandeling nodig gehad. Bij zijn terugkomst was de karavaan vertrokken en Jan was daar niet rouwig om. Hij was zeer blij, toen hij Kees zag. Zij waren nu tenminste met z'n tweeën om de voorkomende moeilijkheden het hoofd te bieden. Doodop, na in twee nachten geen oog dichtgedaan te hebben, besloten zij een poesje te gaan slapen. Zij konden toch niets doen, moesten eerst de Engelsen afwachten. Dan pas konden zij op zoek.... Tamelijk opgefrist, maar nog lang niet uitgeslapen, stonden zij na een paar uur weer uit het hooi op. Jan de Ridder wreef zich de ogen uit en dacht, dat het al morgen was....

Over de hoofdweg reden tanks, geweervuur naderde.... De Engelsen kwamen Reeth binnen, zonder enige tegenstand te ontmoeten. Inmiddels was er ook een voerman uit het land van Hulst op de boerderij van Alph. Hiel gearriveerd. Zijn paard en kar had hij in de steek gelaten en heel toevallig was hij te weten gekomen, dat er een paar lotgenoten in het dorp vertoefden. De boer nodigde de drie Zeeuws-Vlamingen aan tafel. Deze lieten zich de avondmaaltijd goed smaken en hoogst voldaan babbelde het gezelschap nog een uurtje, alvorens het voor het eerst na ruim vier jaar Duitse bezetting in een bevrijd dorp de slaappleatsen opzocht. Dinsdag 5 september waren de mannen vroeg uit de veren. Na een haastig ontbijt trokken zij er op uit om paard

en wagen van de voerman uit Hulst te gaan zoeken. Dat was gauw gebeurd. Het paard vonden zij aan een boom vastgebonden vlak bij de villa van Leon Degrelle. De kar stond in de nabijheid, echter zonder de twee varkens, die er de dag tevoren nog op gezeten hadden. Een strop!.... De paarden en de wagen van Kees zouden meer hoofdbrekens kosten.... Maar Kees kon toen nog niet weten, dat Jac. de Klerk als aanvoerder van de bevrijde karavaan onmiddellijk en succesvol aan het werk was getogen....



13

Het was een hele toer geweest voor de mannen van de karavaan om in de grenzenloze verwarring, die daar in de buurt van de Waalhemse brug en de Vosberg heerste, hun spullen bij elkaar te scharrelen. Toen zij eindelijk rijklaar meenden te zijn, bleken er nog vijf paarden en twee wagens zoek. Ook het mensenmateriaal was nog niet op volle sterke aanwezig. Kees Scheele en Jan de Ridder zijn de andere dag weer boven water gekomen. J. Michiels zat bij de molenaar Bracke te Waarloos. Hij had al kans gezien om 200 francs te lenen, maar wist op dat ogenblik nog niet goed, wat hij met het geld moest beginnen. Belgische shag was misschien een uitkomst geweest. Hij had er bij z'n thuiskomst goede zaken mee kunnen doen.

Jac. de Klerk had in een café een fiets te pakken gekregen. Hij trok op verkenning uit. In Waarloos kwam hij al gauw in contact met de 'champêtre', die hem bij een 'schepen' bracht, de waarnemende burgemeester van het dorp. Willicht tengevolge van het heuglijke feit der bevrijding verkeerde die in een bepaald 'opgewekte' stemming, zodat de veldwachter met de afdoening der zaken werd belast. En deze bleek een handige baas te zijn. Hij had zijn ogen en oren goed de kost gegeven en kon enige waardevolle inlichtingen verstrekken. Hierdoor spoorde Jac. de Klerk vrij spoedig twee paarden van P.A.P. Dieleman op, die hem tegen ontvangstbewijs vlot werd afgestaan. "Met die Belgen kun je tenminste zaken doen," zei de Klerk tevreden. Dat bleek ook in Hollenbeek het geval te zijn, een kleine drie kilometer verder. Dank zij een gelukkige tip ontdekte Jac. de klerk hier een paard van Kees Scheele bij een groenteboer.



Dit heerschap maakte nogal kapsones, beweerde o.a. dat hij het paard voor 2000 francs van een Duitser had gekocht, welk bedrag hij in elk geval terug wilde hebben. De Belg maakte een ongunstige en onbetrouwbare indruk. Hij loog lustig, maar niet succesvol, want toen de inspecteur van politie erbij gehaald werd, was het pleit gauw beslecht. Die kende

de groente-marchand blijkbaar en scheen op de hoogte van tal van 'zaakjes' die de savooienkoolverkoper in de oorlog aan de hand had gehad. Hij liet hem kalm uitpraten, al duurde dat wel even. "Tes n'n peerd van de Dutsen," hield de groentebaas stijf vol. "En 'k ebbekik er twee duusd frank voor betaald." De politie-inspecteur zei niks en liep vol aandacht om het paard heen. Hij lachte eens en knikte Jac. de Klerk veel betekend toe. "t Es Axels tuig, zulle," zei hij vergenoegd. "Da' kennekik goé, want ik zijn daar ieveranst aan de grens bij Filiepne nog als soldaat geweest." En toen koel tot de slakkoopman: "En gij manneke, ge liegde gij, da' ge scheel zijt. Da' peerd, da geefde terug en seffens!" "Awel!" begon de ander weer, "mijn twee duusd franc...." De politieman luisterde niet meer. De klerk gaf een verklaring af en aan het recht was voldaan.

D'r stonden ook nog enige paarden bij een kolenboer een zekere van Hecke. De goede man kon lezen noch schrijven. Jac. de Klerk, op zoek naar de paarden van Van Doorn, meende daar aan 't juiste adres te zijn. Ze bleken echter het eigendom van P. van de Voorde te Kloosterzande. De Klerk bracht ze voor alle zekerheid naar de veldwachter, die zich tot nader order over de dieren ontfermde.

Een ieder, die de moeitenvolle tocht van de karavaan heeft meegemaakt, is thans nog vol lof over de voorbeeldige wijze, waarop Jac. de klerk zijn mensen heeft bijgestaan. Rusteloos is hij in touw geweest, dagen achtereën. Hij bezat een zekere 'flair' om verloren eigendommen op te duikelen. Een autowagen van W. de Mul uit Zaaamslag, in de zomer van 1944 door de Moffen gevorderd, is door zijn toedoen wonderlijkerwijs weer bij de rechtmatige eigenaar beland. Een herder had niet beter voor zijn schapen kunnen zorgen. Toch moet men zich niet voorstellen, dat alles altijd van een leien dakje ging. Er werd in de karavaan ook wel eens kritiek op de 'leiding' uitgeoefend. Er waren er, die de leider soms te bezadigd, te kalm en te voorzichtig vonden, die drijftig werden en hun ongenoegen te kennen gaven. Maar hun ongedurigheid liep te pletter tegen de onverstoerbare rust en gelijkmatigheid van de Zaaamslagse boer, die zich voorgenomen had de karavaan weer in veilige haven te brengen en zich niet op zijn paden liet voeren.

Terwijl Jac. de Klerk zijn inspectiereis maakte op een geleend Belgisch vehikel, had Jan Dieleman uit Terneuzen vriendschap gesloten met een bullebak van een hond. Het was een rakker, die iedereen aanvloog en die vooral, ongenadig op veldwachters was gebeten. Jan kon eten en drinken met het beest. Het vergezelde hem naar Antwerpen waar de Terneuzenaren heen trokken in de hoop van de tunnel vrij zou zijn. Het legde zich 's avonds vóór de wagens te slapen en wee de onvoorzichtige, die het waagde in z'n buurt te komen. De vriendschap was uit, toen de hond tussen een karavaan uit het land van Hulst zijn baas ontdekte. Toen moest zelfs Jan buiten z'n bereik blijven....

Om acht uur in de donkere avond brak de karavaan op. Na ampele beraadslagingen waren de mannen tot de slotsom gekomen, dat zij Antwerpen moesten laten liggen en dat zij het verstandigst deden de weg over Boom - Willebroek - Dendermonde - Zeele - Lokeren naar de Nederlandse grens te volgen. De nacht hoopten zij in boerenschuren door te brengen. De paarden vonden wel een plaatsje in de wei. Zo spoedig mogelijk wilden zij de hoofdweg af naar links. Het verkeer nam steeds meer toe, enorm vervoer van oorlogsmateriaal. Met grote ogen zagen zij verbaasd de monsterauto's aan, die bruggen en vaartuigen aanbrachten, klaar om zo in dienst gesteld te worden. De eerste de beste zijweg

was de hunne, meenden zij, maar het liep verkeerd. Een hooimijt stond in brand. Een eind verder brandde een schuur. "D'r zitten nog Dutsen op die weg", waarschuwden de burgers. De karavaan reed door over de grote weg tot voorbij Waarloos. Hier was 't inmiddels helemaal donker geworden. Een paar boerderijtjes noden tot rust. De paarden werden in de wei gejaagd en op het erf bereidden de mannen zich een soldatenmaal. Jac. Haak kwam met een paar blikken vlees voor de dag, die hij uit de plunderzieke handen van de straatrovers had gered. Droge koeken en geurige thee completeerden het maal. En ieder smulde.... Geweervuur klonk in de nacht. De mannen sliepen, maar twee stoere Zeeuws-Vlamingen hielden de wacht, bewaakten de paarden tegen rondsluipende 'roofridders' die dorstten naar vlees. Paardenvlees.

#### 14

De andere morgen zette Jac. de Klerk zijn nasproingen voort. Ook Kees en Jan de Ridder waren in de buurt van Reeth druk in de weer geweest. Nadat men de voerman uit het land van Hulst aan zijn eigendommen geholpen te hebben, trokken zij naar Rumste. Van de burgers vernamen zij hier, dat er tal van paarden bij de boeren stonden. Kees wendde zich tot de burgemeester, maar die had het erg druk en bleek voor onze verdwalende vrienden geen tijd te hebben. Van de veldwachter kwam Kees te weten, dat Jac. de klerk de vorige dag al enige paarden had opgehaald. Verder dus maar weer....

Een eind buiten Rumste ontdekten de mannen een paar wagens zonder paarden. Daar ontmoetten zij toevalligerwijs ook hun karavaanmakers S. de Bruijne en W. Hofman, die hun in sobere bewoordingen het avontuurlijke verhaal deden van de beschieting bij de Waalhemse brug. Jan en Kees lieten nu geen tijd meer verloren gaan en haastten zich naar de aangeduide plaats, waar de colonne halt had gehouden en op adem kwam in afwachting van het verdere reisplan. Kees vond z'n wagen hier terug en één van z'n paarden. Het ander was de dag tevoren reeds door Jac. de Klerk opgespoord. Even later kwam deze ermee aangereken. Het arme dier was zichtbaar slecht verzorgd en toonde zich dolgelukkig, toen de baas onverwijld met eten en drinken kwam aandrigen.

De Klerk was voornemens nog de hele dag te besteden aan de verzorging van paarden en materiaal. Jan de Ridder en Kees Scheele besloten daarom naar Reeth terug te keren om hun bezittingen te gaan halen. "Het was een heel blijde dag voor mij," zei Kees later ontroerd. "Mijn wagen en paarden had ik buiten verwachting en dankzij de goede zorgen van Ko de Klerk teruggekregen. En toch droeg ik een ontvreden gevoel in mij mee naar Reeth." Jan de Ridder merkte dat en dacht, dat het was, omdat Kees een deel van z'n tuig kwijt was. "Maar dat was het niet," zei deze. "Ik vond het zo ellendig, dat ik geen bericht naar huis kon sturen, dat alles goed afgelopen was. Wat zouden ze daar ongerust zijn! En wij liepen al als vrije mensen rond, terwijl er op Zaaamslag nog wie weet wat kon gebeuren, zonder dat wij er iets van wisten."

Veel woorden wisselden de beide mannen niet. Een vriendelijke en gastvrije boer, die zij onderweg ontmoetten, nodigde hen aan tafel voor de middagmaaltijd en dankbaar maakten zij van dat aanbod gebruik. Het was een welkome afleiding en opgeruimd arriveerden zij die middag in Reeth, waar zij de paarden van de Ridder inspannen en met een woord van hartelijke dank afscheid namen van de mensen, die hen belangeloos en oprecht gemeend hadden bijgestaan. Met kruiwagens en allerhande

karretjes haalden de Belgen in de bossen van Reeth een rijke buit op, die Moffen hadden achtergelaten. Kees vond het wel jammer, dat hij de gelegenheid miste om hier nog eens overal rond te snuffelen.



Men had hem megedeeld, dat er hier en daar nog heel wat materiaal uit Zaaamslag was ondergebracht. En inderdaad bleek later, dat o.a. een autowagen met paarden van C. van Hoeve was achtergebleven. Bij hun terugkomst stond de karavaan gereed om te vertrekken. Een tegenvaller voor Kees, die zonder het genodigde tuig onmogelijk mee kon. De dode paarden brachten echter uitkomst. Er was voldoende tuig om het kwijt en stuk geraakte te vervangen. Het plotselinge vertrek vond z'n oorzaak in enige meningsverschillen tussen een paar heetgebakerde karavaanleden en de leiding. Velen hadden er de voorkeur aangegeven om die dag te blijven waar zij waren. Men had dan eens rustig kunnen nagaan, langs welke weg men veilig huiswaarts kon keren. Toen echter de karavaan oprak, bleven slechts enkelen achter.

W. Dieleman moest z'n paarden en z'n wagen nog zien op te scharrelen. De gebroeders Guiljam pleegden overleg en besloten eveneens te blijven. Zij vonden het niet raadzaam in het wilde weg te rijden. In die omstandigheden stellig een verstandig besluit. Enige wagens uit Terneuzen waren de vorige dag reeds naar Antwerpen vertrokken. Wel wat voorbarig volgens sommigen. En inderdaad kwam spoedig vast te staan, dat de Terneuzenaren beter bij de ploeg hadden kunnen blijven, want erg gezellig was het niet in Antwerpen. Mooi zonnig zomerweer was het op die 5<sup>e</sup> september. Kees Scheele en Jan de Ridder hadden die dag al heel wat afgesjouwd en waren doodop. In een café-tje zochten zij verfrissing. Er woonden goede mensen, die de mannen zeer vriendelijk ontvingen en hun wat eten aanboden. Radio Oranje gaf het laatste nieuws. De berichten waren uitstekend en verblijdend, maar in sommige opzichten ook verward en onduidelijk. Volgens de omroeper waren de Engelse troepen reeds doorgestoten tot Breda. Ook in het land van Waas werd nog hevige gevechten.

Er was dus geen sprake van, dat de karavaan door de tunnel huiswaarts kon keren. Kees Scheele vond op straat een briefkaart door de een of andere jongedame verzonden uit Walsroden. "Hoe komt die hier terecht?" dacht Kees, maar uit de inhoud bleek, dat het ding door een Duitse soldaat was weggegooid. Op de hoofdweg naar Antwerpen heerste overal uitbundige feestvreugde. Van alle huizen wapperden de vlaggen en iedereen was getooid met de zwart-geel-rode kleuren. Een overstelpend militair verkeer hinderde de karavaan in haar bewegingen. Op de kruispunten was er met de wagens geen doorkomen aan. De Belgen verbaasden zich bij het zien van de lange colonne Hollandse wagens en vroegen aan de mannen, waar zij heen moesten. Van het verhaal, dat zij te horen kregen, snaptten zij niks. Een schouderophalend verdwenen zij weer in een 'staminee', waar het bier overvloedig schuimde. Kees Scheele minderde vaart. Hij voorzag en terecht dat de karavaan Antwerpen niet binnen zou komen. Op een gegeven ogenblik werd de hele boel dan ook teruggestuurd naar Berchem. Hier werden de wagens bij drie boeren ondergebracht....



15

Het zou toch ook al te mooi geweest zijn, als de karavaan reeds de dag na Antwerpens bevrijding via de tunnel de weg terug had kunnen aanvaarden. Aan de overzijde van de Schelde, of om het een gezellige dikzak van een champêtre na te zeggen, voorbij St. Anneke zaten nog ruim 50.000 Moffen. Daar moest nog heel wat strijd geleverd worden eer de karavaan langs eindeloze omwegen de eigen streek weer zou bereiken. Buiten Berchem verdeelde men de paarden en de wagens over een drietal boerderijen. Kees Scheele en Jac. de Klerk kwamen terecht bij J. Verborg-Geerinkx, een gemoedelijk Belgisch boerenrechtspaar. Ook op de andere hofsteden bleken beste mensen te huizen, die onze voerlui ontvingen, alsof zij ze hun leven lang gekend hadden.

Zij hielpen de rondtrekkende Zeeuws-Vlamingen aan aardappelen en groente en verdere ingrediënten, die onmisbaar waren voor de bereiding van een geurig verwarmend dik soepje, waar de lepel recht in bleef staan. Alvorens de hoozolder op te zoeken, achtten de mannen raadzaam de verschillende weiden nog eens langs te gaan om te zien, of de paarden veilig geborgen waren. Een mooie wandeling in de late avond. Het weer was zacht. Wind was er nauwelijks. Ver weg ruimde de oorlog, kleurde de lucht rood.... Jac. de Klerk en Kees Scheele ontmoetten op hun kuieringetje tal van dorpsgenoten en met elkaar bespraken zij opnieuw de vragen van de dag.

"We gaan hier zo gauw mogelijk vandaan," zei Ko de Klerk. "De mensen zijn heel goed voor ons, maar onze paarden hebben haast geen eten in de weiden." "Er drinkwater is er helemaal niet voor de beesten." Voegde Kees er aan toe. "Dat is zo," zei



weer een ander," maar 't ergste is, dat er zoveel paarden gewond blijken te zijn. We moeten een veearts zien te vinden, maar waar?" Baas de Klerk zou de andere dag zijn licht eens opsteken op het stadhuis of op het politiebureau.... Op de diverse hoozolders werden de gesprekken voortgezet.

Van slapen kwam niet veel terecht. Er zaten Duitse vliegtuigen in de lucht en het Engelse afweergeschut knetterde en ratelde onophoudelijk, zodat de mannen in het hooi te schudden lagen.... Tot driemaal toe kwamen de Moffen-machines terug. Overdovend was het afweervuur. Gebombardeerd werd er niet.... Kees Scheele lag nog uren wakker. Hij piekerde zwaar. Wat was alles wonder boven wonder toch goed afgelopen. En wat

een geluk had hij met z'n paarden en z'n wagen.... Flink vent, die Ko de Klerk! Maar ook Frans de Ruijter van de Griete had hem goed geholpen. "Die jongen," overwoog Kees, "mag ik nog wel eens apart bedanken, want waar die zo gauw dat paardentuij voor mij opgescharrel had, begrijp ik nog niet.

Op het ogenblik, nu deze feuilletons het wel en wee van de karavaan beschrijven, zit Frans de Ruijter in Indië. Verder van huis en onder moeilijker, gevaarvoller omstandigheden dan twee jaar geleden, toen hij met de Zeeuws-Vlaamse karavaan door België trok. Moge dezelfde geest van kameraadschap en hulpvaardigheid hem bezielen ginds ver weg in de rimboe onder de moordende tropenzon.

De volgende morgen, woensdag 6 september, zijn de Engelsen al vroeg in de weer met kanonnen op te stellen. Het belooft hier dus een frisse boel te worden. Overal waar maar een gaatje open is, komen tanks te staan. Hele rijen zware gevechtswagens met een overvloed van mensen en materieel vullen de straten en de zijwegen. Het is een bedrijvigheid van jewelste. De mannen van de karavaan lopen zwijgend rond. Zij zien de drukte aan en begrijpen dat zij hier niet kunnen blijven. Als Ko de Klerk terugkomt, is het besluit meteen genomen. 's Middags vertrekken ze naar Mortsel. Daar kunnen ze dan weer verder zien, want ze weten nog op geen stuk na, hoe ze nu eigenlijk naar huis terug zullen keren.

De berichten, die Jacobus de klerk van het stadhuis meebracht, waren niet erg hoopgevend. Hij had daar een mijnheer gesproken, die zeker wist, dat de tunnel onder water stond. Op st. Anneke zou het bovendien nog krielen van de Moffen. Ook het onderhoud dat De Klerk met de commissaris van politie had, bood weinig perspectief. Deze gezagsdrager bleek in hoge mate nerveus en was zo verregaand overtuurd van de vele beslomeringen, dat een normaal gesprek met hem niet mogelijk was. Want nauwelijks had De Klerk gezegd, wat hij kwam doen en met hoeveel mensen er bij de karavaan behoorden, of de commissaris barste los: "Moetekik al die mensen ook nog op mijn dak gestuurd krijgen? Awel, meniere, ik kanneki niet voor 'a doen." En toen Ko de Klerk aanhield en nadere informaties vroeg kreeg hij te horen: "Ge kun' 'a plan trekken zulle! Ik wòr d'r nog zot van al die drukte. Maar 'er kunde gulder niet blijven, zulle." En Ko de Klerk trok z'n plan! "Jongens," zei hij na dat 'hoge' bezoek te hebben afgelegd, "jongens vanmiddag gaan we er hier vandoor, want ze zien hier ons liever gaan dan komen". De commissaris zag 's middags na het middageten de colonnes der Zeeuwse boerenwagens weg sjokken. Helpen deed het niet veel. Voor elke wagen kwamen wel tien tanks in de plaats.... De kanonnen hadden inmiddels het vuur geopend op de verre vijand. Alles dreunde en schokte en schudde. De voerlui beklagden de zenuwachtige commissaris in deze hel van barbaars gebulder nog verder van streek moest maken.

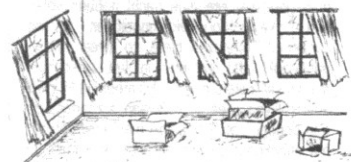
Het was een geluk, dat de moffen niet terugschoten, maar de mannen van Zaamslag vonden het zo al erg genoeg. Op weg naar Mortsel passeerde de karavaan onuitputtelijke stromen Engels en Amerikaans oorlogsmateriaal. Fantastische monstertanks zwaar en hoog geladen reuzen van vrachtauto's stormden naar Antwerpen, de Schelde tegemoet. De karavaan keerde de Schelde de rug toe en sloeg de weg van Antwerpen naar Lier in. Voorbij Le Vieux Dieu ('De Oude God') werd de verkeersdrukte enorm. Ko de Klerk begon naar stalling uit te zien en vond die bij Mortsel nabij een grote, beschadigde fabriekskloos in de buurt van een vliegveld. Het was een gunstige plek. Volop eten en drinken voor de paarden, een zo goed als leeg

fabrieksgebouw om de wagens te bergen. Men had het tot dusver nog niet zo goed getroffen. In Mortsel kwam de karavaan op adem en verzamelde zij nieuwe krachten. De gewonde paarden vonden er liefderlijke behandeling. De mensen vonden vrienden.... Heel de karavaan spreekt vandaag de dag nog met dankbaarheid en achting over de inwoners van Mortsel.

16

De mensen in Mortsel hadden de verschrikkingen van de oorlog aan de lijve ondervonden. Met begrip en met medeleven begroetten zij de karavaan in hun geschonden stede. Zij wisten wat oorlog was en wat een iegelijk, die in nood verkeerde, toekwam. In de zomer van 1943 hadden Amerikaanse vliegende forten het beklagenswaardige Belgische stadje dat in de onmiddellijke nabijheid van een vliegveld is gelegen, zwaar gebombardeerd. Rampzalig was de uitwerking. Meer dan 3000 bewoners vonden de dood waaronder een naar verhouding groot aantal vrouwen en kinderen. Toen de karavaan in Mortsel arriveerde, waren de wonden nog lang niet geheeld.

Tevergeefs zocht de feestvierende bevolking van het onder vlaggen bedolven Mortsel een verklaring voor de lange sliert wagens, die uit de richting Antwerpen het pas bevrijde plaatsje binnenrolden. "Waar komde gulder vandaan?" vroeg belangstellend een blozende en glunderende Belg wiens zwart, geel en rode lintenstrik wapperend op en neer juichte in de tot een najarsstorm aangroeiende westenwind. Maar de mannen waren niet erg spraakzaam. Zij schutterden wat onwennig tussen al de drukte langs hun wagens, nog zonder uitzicht, waar zij die nacht onderdak zouden vinden. Het weer was radicaal omgeslagen en een gure wind joeg striemend over somber vermoeide mensen en paarden. Ko de Klerk was polshoogte gaan nemen. Hij had het oog laten vallen op een ruim fabrieksgebouw, een driehoekig leeg hol, dat een uitstekende stalling leek te bieden en de karavaan zou beschutten tegen de koude nacht.



Het was prettig te ervaren dat men hier in Mortsel de vreemdelingen niet als ongewenste gasten beschouwde. Zowel van de zijde der autoriteiten als van de zijde der bewoners ondervonden onze Zeeuws-Vlaamse 'trekkers' alle mogelijke medewerking. De fabriek stond tot hun beschikking en als ze wat nodig hadden moesten zij het maar zeggen. Baas de Klerk kwam dus met gunstige berichten bij zijn vrienden terug. De 'bezetting' van de fabriek was nu in een ommezien geschied. Er waren twee loodsen, die bij nadere beschouwing een troosteloze aanblik boden. Elk fabrieksgedeelte was ongeveer 70 meter lang en 40 meter breed. De lege en hoge ruimten hadden wel honderd wagens kunnen bergen. Talloze ruiten waren in de strijd gebleven en het tochtte er onrustbarend. Het slap en zouterig soepje, dat in de avonduren de mannen kregen aangeboden was niet geschikt om de stemming te verbeteren en een drukkend zwiigen lag zwaar op heel de karavaan. Toch viel per saldo alles nog geweldig mee. Het vliegveld hadden de Moffen grotendeels geslecht. Het was bezaaid met koebieten, zodat de paarden volop te eten hadden. Ook drinkwater was er in overvloed. De burgemeester van Mortsel zorgde voor roggebrood, de gaarkeuken leverde soep

11

en aardappelen en de bevolking hielp de mannen aan borden en lepels. Met grote dankbaarheid denken de Zeeuwen terug aan de dagen die zij in Mortsel doorbrachten. Van 6 tot 10 september toefde de karavaan onder de hulpvaardigheid van de bevolking van de goede stad Mortsel en dagelijks mochten de mannen constateren hoe elkeen klaar stond om te helpen. Wel zeer in het bijzonder zijn zij dank verschuldigd aan de heer Henri Elen de Dekeken en J.J. Brussee. Niet genoeg te waarderen is de moeite, welke deze heren zich hebben getroost om de karavaan van het nodige te voorzien.

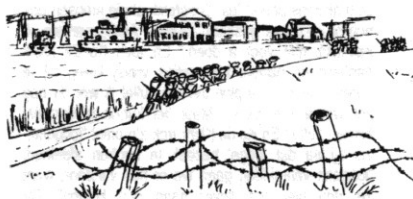
Vermelding verdient verder de belangloze medewerking en de waardevolle steun, die de mannen ondervonden van de veearts Dr. Majeres. De uitstekende behandeling van de gewonde paarden, waarvoor de mensen- en dierenvriend Dr. Majeres geen cent in rekening gebracht, heeft er niet weinig toe bijgedragen dat de karavaan de moeitenvolle terugreis zonder ongevallen heeft kunnen volbrengen. En wat een prachtkerel toonde zich de hoefsmid L. Verswijfel! Toen iedere rechtgeaarde Belg het bevrijdingsfeest meevierde, trok Verswijfel zijn verlijasje aan en besloeg hij de paarden. Zijn geringe voorraad ten spijt offerde hij hoefijzers en spijkers om de vreemde voerlui te helpen. En hij is er vast niet rijk door geworden. Het bedrag aan francs dat hij van de karavaan te innen kreeg, was luttel voor de omvangrijke en tijdrovende arbeid, die hij dagen lang geleverd had. Een eresaluut van deze plaats aan de bewoners van Mortsel voor de vele diensten, die zij de mannen van de rondlopende karavaan bewezen hebben.

Intussen was de eerste nacht in de tochtige fabrieksruimte geen pretje. Een laagje hooi op de wagens vormde een meer dan schamele legerstede. De meeste hadden niet de minste dekking om zich tegen de koude te beschutten. De paarden stonden de hele nacht te trappelen en te stampen, zodat er van slapen niet veel terecht kwam. Snijdend gierde de najaarsstorm over de verkleumde mannen heen. In de onvergetelijke- ellendige nacht hebben velen een flinke verkoudheid opgelopen. M. de Jonge uit Terneuzen bleek zo zwaar te zijn aangepakt, dat opname in het ziekenhuis noodzakelijk werd geacht. Hij moest in Mortsel achterblijven, toen de karavaan 's zondags na een periode van weldadige rust weer opbrak, het onbekende tegemoet, naar huis, naar de geboortegrond, die nog in handen van de Moffen was misschien. Een Rode Kruisauto uit Terneuzen heeft De Jonge enige tijd later van Mortsel naar huis vervoerd. Op donderdag 7 september werd de storm tot een orkaan. De fabrieksloodsen stonden de schudden, ramen kwamen kletterend omlaag. Het was compleet een noodweer!

Deuren werden stuk gerammeld. Honderden dakpannen sneuvelen. Uren achtereenvolgende teisterde de vliegende storm het gammele gebouw, dat krakend weerstand bood boven de weerloze karavaan, die willoos overgeleverd aan de woedende elementen, gelaten afwachtte wat te gebeuren stond. Buiten heerste een geweldige ravage. Bomen lagen ontworteld naast en op de weg. Vlaggen hingen gescheurd langs de gevels der woningen neer. Straatversieringen en kleurige guirlandes slierten stukgeslagen langs de vuile straat. De andere dag toog Jac. de Klerk met zijn buurman Jac. Haak naar Antwerpen om te onderzoeken of de tunnel vrij was.

De karavaan was niet meer compleet, toen zij haar intrek nam in de fabriek te Mortsel. Willem Dieleman was reeds in de buurt van Waarloos-Waelhem achtergebleven om zijn paarden en z'n wagen op te sporen. Hierin is hij hellas niet meer geslaagd. Zonder zijn bezittingen is hij naderhand op Zaamslag teruggekeerd. Hoogstwaarschijnlijk trekken zijn kostbare paarden thans de zwaar geladen wagens met suikerbieten ergens over de hobbelige Belgische binnenwegen. De gebroeders Guiljam hadden schoon genoeg gekregen van het doelloos rondtrekken. Zij hebben de bui afgewacht en zijn eerst na de bevrijding van Oost - Zeeuws-Vlaanderen op huis afgegaan.

En dan waren er vier Terneuzenaren met hun rijdende have naar Antwerpen getrokken. Het hachelijke avontuur in Waelhem zat hun mogelijk nog in de benen. In elk geval besloten zij geen risico meer te nemen. Geviervierden wilden ze een kans wagen in Antwerpen door de tunnel te geraken. Eenmaal in het land van Waas waren zij thuis ook, meenden wij niet van wat optimistisch. Er waren er, die Jan Dieleman, Teeuw Loof, Van Kerkvoort en De Bruijne nog van plan trachtten af te brengen en hun in Antwerpen weinig goeds voorspelden. Tevergeefs echter! Het viertal trok voort. Na een nacht onderdak te hebben gevonden op een boerderij even voor Le vieux Dieu, bereikten zij de tweede dag Antwerpen. Een geweldige brand teisterde de grote olietanks. Dichte rookmassa's spotten omhoog zodat het leek, alsof heel de oude Sijnerenstad in vlammen opging. Het had ook dan ook weinig van een "Joyeuze entrée", de intocht onzer Terneuzense karrevoerders. Groot was hun teleurstelling, toen zij een mededeelzame Belg vernamen, dat de tunnel voor alle vervoer was gesloten. De bootverbinding met St. Anneke was stopgezet en aan de overzijde van de Schelde zaten misschien nog wel 50.000 Moffen, al liepen de schattingen dienaangaande belangrijk



uiteen. Ten overvloede lag Antwerpen bij voortduring onder vijandelijk vuur. Het aantal doden liep volgens geruchten in de duizenden en men kwam koetsen tekort om de lijken grafwaarts te brengen. Ons viertal vond een behoorlijke stalling in een loods van het cargadoorsbedrijf Boschman. Onder de buurtbewoners, die hen alleraardigst ontvingen en gastvrij tegemoet traden, trof Jan Dieleman al aanstonds twee bekenden, namelijk de slaapbootkapitein Meertens en een ankervisser. Het was er blijkbaar een jofele buurt, want nog dezelfde dag kregen de Terneuzenaren bezoek van een paar doorgelouerde smokkelaars. Het waren bepaald vakkundige hartverheffende vertegenwoordigers van het edele smokkelaarsgilde. Zij boden grof geld voor het vervoer van allerhande smokkelwaar naar Holland. "En gevaar kunde gulder niet lopen", zei de spraakzame aanvoerder vol overtuiging, "want d'r es geene controol aan de grens voor den ogenblik." De voerlui hadden er niet veel zin in. De chef van het lugubere bedrijf had dat best in de gaten, maar hij gaf zich zo gauw niet gewonnen. Hij bleef aandringen: "Ge kunt er pertân goê geld meer verdienen zulle. En Juul zal met 'aa meegaan over Boom en

Dendermonde naar Sinterklaas en dan zijde zo in Clinge." "Nee man", zei Jan Dieleman lachend, "Je kletst niet slecht, maar an mijn lijf geen polonaise, 'oorl Vracht laaien doen me niet meer, daar emme in Waelhem ons buik vol van 'hed en een loods ebben me ok niet nodig. 'k bin man genoeg om mezelf voor lóos te spelen, al moeten we over Ostende naar 'uis." De smokkelchef, die wel iets van een rovershoofdman weg had, kon tegen zoveel Hollandse logica niet op. "Ge zijde gij n'n dikkop, zonne, 'meende hij vriendelijk. "Maar zoede gulder 'ier nie n'n paar scheune velo's en n'n 'armonica voor ons kunnen bewaren? 't Es nie voor lang, allee voor n'n paar dagen." "Wè ja", dacht Jan Dieleman, "brieng ze maar 'ier." En hardop: "Van een fiets kunnen me 'ier veel gemak 'ebben in de stad. Maar amme erregens gebrek aan kriegien, an eten of kleren, dan verpatsen me een van die karretjes, 'oorl!"

De fietsen werden inderdaad gebracht en een prachtexemplaar van een harmonica en nog een splinternieuwe mandoline op de koop toe. Hoe de Belgen er aan kwamen, is niet opgehelderd. Evenmin waar ze nadien gebleven zijn. Een van de fietsen werd de andere dag gestolen en ook de trekpiano en de mandoline bleken weldra spoorloos. De overblijvende velo hebben de smokkelaars toen maar verkocht. Ze schenen die 'Ollanders niet helemaal te vertrouwen. Ten onrechte overigens. Het was voor het Terneuzens viertal een heel gescharrel om op een eerlijke manier aan de kost te komen. Op zoek naar bonnen, werden ze van het ene kantoor naar het andere gestuurd. Tot zij geluk hadden. Zij vonden op straat een paar zilveren speldejes met de fiere Vlaamse Leeuw erop. Zij deden ze op hun jas en vervoegden zich andermaal op een 'bureau' waar zij voor veertien dagen bonnen kregen. Dat was lang niet kwaad, want ze zijn maar negen dagen in Antwerpen gebleven.

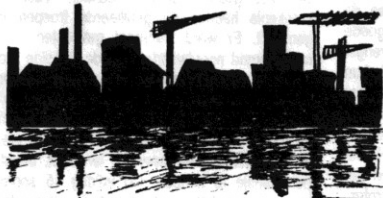
Na de bevrijding bleef het nog verscheidene dagen knap rommelig in de straten van Antwerpen. De huizen van de Rexisten werden bestormd en leeggerplunderd. Hier en daar smeede de woedende volksmassa het meubilair door de ramen op straat, waar dan spoedig een wrekend bevrijdingsbrandje hoog oplaaide. Maar ook de magazijnen moesten het ontgelden. Een grote opslagplaats van levensmiddelen werd oordeelkundig leeggerstolen. Drommen hongerende mensen forceerden de toegang, drongen elkaar de trappen op en beletten de eersten terug te keren met hun buit. Op de eerste verdieping werden de ramen opgeschoven en zware kisten en dozen met velelei spijzen en dranken tuimelden op straat neer. Het was levensgevaarlijk. Een al te ijverige plunderaar kreeg een kist met flessen wijn in zijn nek. De arme kerel was op slag dood. En middelerwijl kwamen de Duitse granaten met regelmatige tussenpozen in de straten van Antwerpen terecht. De hoog oprijzende Boerentoren bood een prachtig mikpunt. Ieder schot was raak. Volgens de Belgische kranten van die dag moeten er in één week tijd tussen de vier en de vijfduizend aan die dagenlange beschieting van Antwerpen ten offer gevallen zijn.

Aan de andere kant van de Schelde, op St. Anneke, hebben talloze Belgen, verscheidene dagen staan roepen en schreeuwen om overgehaald te worden. Zij hadden de Moffen achter zich en de rivier vóór zich. Jan Dieleman vond, dat men wel wat erg lang aarzelde alvorens men die mensen ging halen. Het was de bemanning van de ook in Terneuzen welbekende slaapboot, de "President de Potter", die de knoop doorhakte en de stakkers naar de stad zijde van de rivier bracht, waar zij zich na een goed maal volkomen veilig voelden, al floten de granaten hun bijwijken over het hoofd....

Alles is betrekkelijk, maar of zij dat ook gevoeld hebben?....

Het doelloze wachten in het doorlopend onder Duits geschutvuur liggende Antwerpen begon onze Terneuzenaars ten langen leste stierlijk te vervelen. Op de achtste dag na hun komst staken zij de hoofden bij elkaar en na wat over en weer gepraat viel de beslissing, dat zij de volgende morgen in de vroege 'de breeveertien' op zouden gaan. Vertrouwend op hun goed gesternte hoopten zij hier of daar de Zeeuws-Vlaamse grens te overschrijden, al hadden zij er nog geen flauw idee van hoe er te komen. Vóór dag en dauw uit de veren, of beter uit het hooi gekropen, togen zij welgemoed aan de arbeid zodat zij reeds na een goed halfuur reisklaar stonden. Voor de tweede maal binnen veertien dagen reden zij nu opnieuw in de stikdonkere de hol klinkende straten van Antwerpen door. Als vrije mannen weliswaar, maar altijd nog als zwerfers, op zoek naar de moeilijke weg terug. Een scheepslanding hooi hadden de mannen op hun wagens geladen.

Riek, dat was de Belgische stalknecht, had hun zonder het misschien zelf te weten, het juiste middel aan de hant gedaan. Bij gebrek aan controle op de officiële hooiopslagplaatsen had Riek zo vaak laten tot hij kans zag een voorraad voor de hele winter te fokken. De Terneuzenaars hadden hem daarbij flink ter zijde gestaan, ten dele ook, omdat zij het spel niet direct dóór hadden. Het was dus begrijpelijk, dat de mannen met een zware reis voor de boeg een 'graantje' meepikten en hun wagens vol stapelden met hooi, dat zij daags tevoren pas gelost hadden. "Voor uit jongens", had Jan Dieleman gezegd, "we moeten d'r vandoor" voor die knecht komt". En als eerste was hij de poort uitgereden dadelijk gevolgd door Teeuw loof, Van Kerkvoort en De Bruijne. Menselijkerwijs gesproken hadden hooi voor heel de terugreis aan boord.



"Peeën en ertpels staan er genoeg aan de kant van de weg," zei Jan terecht. "Wie weet hoe lang we nog moeten zwerven en dat 'ooi zullen we onderweg hard genoeg nodig 'ebben'. Als een geboren loods had Jan Dieleman de route voor die dag nauwkeurig op kaart uitgekiend. "Een loods moet z'n kaart kennen," lachte Jan tegen z'n maats, "en anders is hij geen loods." Door de Hoogstraat langs de oever, door de Kloosterstraat en de Graaf van Egmond leidde Jan de wagens over de Leopold de Waelplaats naar de Graaf van Hoome en de Montignystraat, vanwaar zij recht op de grote baan naar Boom afgingen. Diepdonker lag de nacht over het bevrijde Antwerpen. Verkeer was er niet. Na een week van overmatige feestvreugde, die dagen en nachten geduurd had, sliep de Antwerpse bevolking de slaap der rechtvaardigen. Een enkele geallieerde legerauto hotste de lege straten door. In het noordwesten rommelde 't geschut. Zware branden kleurden daar de lucht rood....

De namen van de straten waren in de duisternis niet te onderscheiden, maar Jan Dieleman ging recht op z'n doel af. Zonder een enkele keer mis te rijden, loodste hij de wagens naar de Boomsche straatweg waar zij de lange rechte weg naar de Rupel voor

zich hadden. "Vandaag geen soep en geen patatten," riepen de mannen elkaar toe. Maar wat maalden zij erom. Zij gingen naar huis! Vrouwe Fortuna begunstigde op deze dag hun reis. De brug over de Wiel was behouden gebleven en zonder tegenslag bereikten zij Boom. Via Willebroek en Dendermonde kwamen zij de volgende dag in Lokeren, waar zij de karavaan aantroffen, die van Mortsel uit vrijwel dezelfde weg had gevolgd. De karavaan hebben wij in Mortsel achtergelaten, toen wij Jan Dieleman en z'n maats naar Antwerpen volgden. Wat was er inmiddels in Mortsel gebeurd?? Ko de Klerk en Jac. Haak waren onverrichter zake van hun speurtocht naar Antwerpen teruggekeerd. De tunnel was gesloten. Maar de mensen wilden naar huis. Zij waren het wachten beu geworden. De wagens waren gerepareerd, de paarden zo goed als genezen en de mannen volkomen uitgerust. Een heel vat met schoensmeer was er leeg gesmeerd en de wagens liepen weer, dat het een lust was. Goed, dat Ko de Klerk die Duitse schoensmeer bewaard had. Ongewild hadden de Mofen de karavaan zodoende nog een dienst bewezen.

Op zaterdag 9 september stelde Ko de Klerk tevergeefs pogingen in het werk een fiets te bemachtigen om ook in de richting Dendermonde het terrein eens te verkennen. Men besloot daarom op de bonnefooi te vertrekken. Velen vertrouwden het nabije vliegveld ook niet. Reeds waren er tal van Engelse jagers op geland en de werkzaamheden duiden op toenemende activiteit. De kans op Duitse luchtaanvallen nam dus met de dag toe en de mannen van de karavaan waren daar niet zot van. Zo had op zondag 10 september de uittocht plaats. Mortsel, het gastvrije en menslievende Mortsel, was nog in duisternis gehuld, toen de wagens werden ingespannen voor de thuisreis. Voorbarig optimisme had sommigen al tot een berekening verleid, hoe laat zij 's avonds thuis konden zijn....

Het geduld dezer ongeduldige werd nog even op de proef gesteld.... Tot de 20<sup>de</sup> september.... Een koude najaarsmorgen was het, die gevolgd werd door prachtig herfstweer. Een goeie dertig wagens startten de wordende dag in, een niet te bepalen reisdoel tegemoet. Ruim dertig Zeeuws-vlamingen uit Zaamslag, Terneuzen en Ossensisse, het geheel onder leiding van Jacobus de Klerk, die de stoet opende en met een groet aan de passerende vroege kergangers zijn wagen aan het rollen bracht. Langs Le Vieux Dieu en Wilrijk kiest de karavaan haar weg naar de Boomse baan. Het is licht geworden, als de colonne dit kilometerslange stuk rechte weg bereikt. Massa's tanks en militaire vrachtauto's dringen de karavaan hier op het fietspad. Merkwaardig weinig oorlogsschade constateren de voerlui op deze rit. In tal van huizen is de boel kort en klein geslagen en het huisraad de straat opgesmeten. Boom voorbij wordt even halt gehouden om de paarden te laten drinken en dan gaat het verder op Dendermonde aan. Het brugdek is hier door granaten ernstig beschadigd geweest, maar met bekwame spoed door de geallieerden hersteld. In Lokeren raadt men de karavaan, niet door te rijden, omdat 'den Duts' in Exaerde en Moerbeke zit. Toch trekken de mannen nog een half uur verder. Dan vinden zij het genoeg voor die dag en zoeken zij onderdak bij diverse boeren. Zij hebben een dikke 60 kilometer afgelegd en nu de avond valt, vinden zij het niet raadzaam welbewust het gevaar tegemoet te rijden.... De karavaan was andermaal de oorlog genaderd.

Tussen Willebroek en Dendermonde beleefden de Terneuzense voerlui nog een aardig staaltje Belgische hartelijkheid. Dat was in Baasrode. Een struise madam riep van een streke in een zijweg de mannen aan: "Zijde gulder ook deur den Duts meegenomen?" "Ja, madammeke", zei Jan Dieleman, z'n paard inhoudend, "wij zijn al veertien dagen van 'uis." "t is toch vrèed, eel! "Vond madame Van Lathem," en 'edde nou geèn goesting in n'n botterham en n'n bordeke soep?" "Noe dà zie van 'ier," antwoordde Jan voor allen tegelijk. De Terneuzenaars stapten hun wagens af en aan de kant van de weg deden zij zich tegoed aan eigen gebakken brood met boerenboter en geurige, kostelijke vette soep.

In Lokeren stalden zij paarden en wagens in een A.P.C.-bedrijf en na een rustige nacht trokken zij de volgende dag op werk uit. Na een paar mislukkingen kwam ons viertal terecht bij de Wed. Van de Vreeze een glunder boerinneke, dat zich de kaas niet van het brood liet eten. Zij nam de 'Ollanders van onder tot boven op. Kritisch nogal, vond Jan Dieleman, die een gelegenheidsgezicht trok, maar ondertussen kon hij niet nalaten de vrouw eens bemoedigend toe te knikken. De inspectie viel blijkbaar mee en ook Jan z'n schipperspet leverde geen bezwaar op, zodat zij voor de kost en nog wat toe in dienst traden bij de madame Van de Vreeze die meteen haar orders op de mannen afvuurde. "Dienen kleinen", dat was tegen Van Kerkvoorde, "die gaat patatten sorteren, maar goed uitkijken, zonne!" "En dienen grote," dat was tegen Jan, "die moet mijn koeien gaan wachten." "We gaan vooruit", lachte onze Terneuzense binnenloods, "noe bin ik al koeter geworden òk". "En waar zijn die koeien, madame?", meesmulde Jan, "In de wei?" "Wel nèèn 'k, manneke, die 'oude gij vast aan een touw langs de kasseiweg." Zo kreeg elk zijn taak. Maar 's middags bleek madame d'er opdrachten vergeten en nam d'r zoon na een goed middagmaal de mannen mee naar de akker om rapen te verduunen. "Ouwen z'ier geen ouwèelen 'ebben?" vroeg Jan rond zich kijkend. "Die zullen 'ier nog nie uitgevonden zien, 'vermoedde een ander. Toch zagen onze Terneuzenaars, hoe de zoon van zijn moeder op zijn knieën aan de arbeid toog en met z'n handen in de grond begon te wroeten. Zij volgden zijn voorbeeld en



urenlang zwoegde de ploeg onder een brandende zon op de harde Belgische akker. Aan het eind rekten zij hun stramme leden en Jan merkte droog op, dat zij hun kostje wél verdiend hadden. Maar toen "den kleinen" aan "den groten" vroeg: "Ga je hier morgen weer naar toe?" zei die laoniek: "Mij niet meer gezien, 'oor. Morgen gaan we d'ier vandoor, de grens over. In Dendermonde hadden de wagens uit Ossensisse zich van de karavaan afgescheiden en waren in noordelijke richting verder getrokken. De karavaan zelf richtte zich naar Lokeren. Haast in het gezicht van de Mofen had de feestvreugde hier haar hoogtepunt bereikt, toen de colonne, met Ko de Klerk aan het hoofd, er na een uiterst zware dag de 'gekroonde' straten binnenreed. "Oh, nee, ge kunt nog niet naar Olland, zulle," lichte een feestganger de voorste karenavoerders in. "Den Duts zit nog op 'eel de weg van Exaerde naar Moerbeke, 'Oorde dà schieten dan nier?." En ja, het feestrumoer achter zich, hoorden de mannen in allerlei toonaarden het gebulder van de kanonnen en het geknetter van de machinegeweren.

Een half uur nog rolt de karavaan door. Dan oordeelt De Klerk het onverantwoordelijk verder te gaan.

"jongens," Zegt hij, "wij moeten hier blijven voorlopig". Even wordt er geconfereneerd. Men is het spoedig eens. De wagens verspreiden zich en ieder zocht in de naaste omgeving op eigen gelegenheid een onderdak. Kees Scheele reed het erf op bij Victor de Claene. Hij was er aanstonds welkom. De baas en de bazin waren juist teruggekeerd van het feest te Lokeren en Kees voelde al bij de eerste woorden, die er gesproken werden, dat hij het niet slecht getroffen had. "Breng je paarden maar op stal", zei de boer. "en kom binnen." Kees eerste werk was nu zich eens flink te wassen. Hij knapte er helemaal van op. Toen een tas koffie op de kennismaking, waarna hij maar direct en ongevraagd meeding om de koeien te melken. De broodmaaltijd smaakte uitstekend en het pijpje Belgische tabak na afloop niet minder. Kees genoot zichtbaar. In Morsel had hij geen tabak op de kop kunnen tikken. Het was een beproeving geweest en ie kon toch niet een hele dag met een lege pijp in z'n mond lopen. Maar nu was ie uit de kou. Hij dampte smaakvol en behaaglijk, al spreidde de tabak ook zeven roeien in de wind de geur ener substantie, die in de Belgische land- en tuinbouw gebruikelijker is dan waas ook ter wereld. Bij de buurman, waar W. Hofman kwartier had gevonden, kon Kees de volgende dag tabak kopen voor tien francs per pakje. Het was voor niks en Kees rookte er nóg van, toen hij de 20<sup>de</sup> september op Zaamslag arriveerde. Er is daar dien avond in de 'keete', bij Victor de Cleene een hele boom opgezet.

Victor vertelde, dat hij zes kinderen had, en Kees zei, dat hij er geen had. De vluchtelingen uit de buurt, die de andere dag weer naar huis zouden gaan, klapten Kees z'n oren suf, zodat hij blij was, toen de baas 'klarantie' maakte om te gaan slapen. Kees kreeg een kermisbed. Hij was in acht dagen niet uit de kleren geweest, had een week lang af en toe eens op de planken of in het hooi wat gedommeld.... Hij sliep die nacht als een Engelse lakenwever.... Dichtbij woedde de strijd. Dof klonken de slagen van het veldgeschut.... Mitrailleurs keften de hele nacht door. Vliegtuigmotoren dobberden hun diep geronk.... Kees sliep en sliep.... Hij zag het daglicht terug in groeiend oorlogsgeweld.



20

Het was nog lang niet veilig in de streek ten noorden van Lokeren. In de verte donderde het geschut onophoudelijk en in de lucht heerste een meer dan gewone activiteit. Alles wees erop, dat het geallieerde leger bij z'n opmars naar de Schelde geduchte tegenstand ondervond. De karavaan was opnieuw in de frontlijn terechtgekomen....

De 11<sup>e</sup> september verliep rustig. Kees Scheele had zijn maats eens opgezocht, die allen een behoorlijk tehuis hadden gevonden en, evenals hij, hun diverse gastheren behulpzaam waren bij de dagelijkse werkzaamheden in het boerenbedrijf als aardappelen steken, stro halen, tomaten plukken, enz. Van het zachte najaarsweer profiteerden de mannen bovendien door hun paarden overdag in een grote weide van een zekere Paling bijeen te

brengen. 's Avonds werd de beschieting erger, granaten hoorde men af en toe op geringe afstand inslaan, zodat een groot deel van de bevolking uit veiligheidsoverwegingen de nachtrust in de kelder zocht. Het verblijf rond Lokeren was voor onze Zeeuws-Vlamingen aangenamer en afwisselender dan in Morsel het geval was geweest. Daar toch hadden ze dagen achtereenvolgend op een hoopje bij elkaar gezeten in een grote fabriek, terwijl ze nu niet alleen in een wijden kring verspreid leefden, maar vooral meer afleiding hadden door velerlei werkzaamheden, wat bovendien meebracht, dat er niet veel tijd overbleef om te "dubben" over thuis. Werk leidt af, verdrijft verveling en voorkomt geestdodend rondhangen. Zo verging het ook de mannen van de karavaan. Hun dagen vlogen om.... Tegelijkertijd werd hun een ongezochte gelegenheid geboden de landbouwbedrijven in dit dicht bevolkte gedeelte van het land van Waas eens wat nauwkeuriger gade te slaan. Landbouw en veeteelt, meestal gecombineerd, zijn de voornaamste bestaansbronnen der nijvere bevolking. De akkers en de wegen, alle door aan weerszijden met hakhout begroeide sloten van elkaar gescheiden, geven een eigenaardig cachet aan deze streek en lijken hier en daar op open plekken temidden van een laag en open bos. De bedrijven zijn doorgaans klein en tellen hoogstens 2 paarden. Op tal van boerderijtjes vormt één koe met een lap grond het hele bezit. Twee koeien betekenen al een zekere welstand. Langs de slootkanten en langs de wegen worden de beesten aan een touw rondgeleid....

Jan Dieleman was immers nog een morgen met zo'n karweitje opgeknapt. Meestal echter staat het vee op stal en begrijpelijk brengt dat doorlopend een massa extra werk mee. Het bouwland bestaat in hoofdzaak uit zandgrond. Waarop men rogge, gerst, haver, aardappelen en voederbieten verbouwt. Op sommige plaatsen loopt er nog wel een perceel vlas tussendoor, terwijl een enkele vooruitstrevende boer zich, als het pas geeft, aan een perceeltje aardbeien of tomaten te buiten gaat. Onze mannen van de karavaan stonden verwonderd over de goede opbrengst der zandige gronden. Vooral de opbrengst van aardappelen en voederbieten overtrof hun verwachtingen en deed niet onder voor de opbrengst van onze vette Zeeuwse polderklei. Wanneer men dan bovendien rekening houdt met het feit, dat deze Noord-Belgische zandgronden twee oogsten per jaar geven, wordt de rentabiliteit nog groter.

In de oorlog verplichtten de Moffen de boeren in deze streek tot het verbouwen van koolzaad, wat evenwel een jammerlijke mislukking is geworden. Iedere boer zorgde toen ook heel handig voor een flink perceel tarwe, die deels voor eigen gebruik, deels voor de verkoop aan particulieren bestemd was. Ook België kent als ons land de noodzakelijke Overheidsbemoediging in de vorm van allerhande voorschriften, die veel overeenkomst vertonen met de Nederlandse en die ook wel eens aanleiding geven tot onduiking. De Zeeuwse en Belgische boer begrepen elkaar dan ook zonder veel woorden. Zij bleken beiden vrij goed te weten waar Abram de mosterd haalt....



Na de gewone morgenarbeid als melken, ontromen, de paarden verzorgen en wat diens meer zij, trok

Kees Scheele op dinsdag 12 september met Victor de Cleene mee om een half uur achter Lokeren tomaten te gaan halen. Er liggen daar tal van lage weiden, die regelmatig door de Schelde bevoeid worden en tweemaal per jaar een overvloedige hooigoest leveren, die meestal voor goed geld verkocht wordt. In Kortrijk woonde Cornelis, woensdags een plechtige begrafenissen bij van twee mannen van de Witte Brigade, die in de bevrijdingsstrijd tegen de Moffen gevallen waren. Het was er die dag markt, al bleef het bezoek in deze spannende week ver beneden het normale. De winkeliers hadden hun étalages voor deze eerste markttag na de bevrijding speciaal opgedoofd. Velerlei begerenswaardige gebruiksvoorwerpen en artikelen op alle gebied lagen er te kust en te keur dooreen. Daar kwam reeds overduidelijk uit, dat België heel wat beter in z'n spullen zat dan Nederland en niet zo geraffineerd was leeggestolen als de Moffen ons arme vaderland hebben gedaan. Van alles was er te koop. Alleen waren de prijzen voor een Hollander niet betaalbaar. Een paar haarkammen kostten Kees ruim 30 francs. "Je moet ze maar nodig hebben", redeneerde hij terecht. En hij had dan in elk geval de voldoening, dat hij toch iets had gekocht. Hij heeft er goed opgepast en Kees was er later heel blij mee.



Intussen was bekend geworden, dat de brug over de Moervaart grondig was opgeblazen. De Moffen zaten nog steeds in en rond Moerzeke. Zo bleef een spoedige terugkeer naar Zaamslag en Terneuzen tot de vrome wensen behoren. Dagenlang al klonk het doffe geluid van het geschut precies eender. Voortgang van betekenis hadden de geallieerde troepen dus niet gemaakt. Er werd verbitterd gevochten. Om iedere meter grond noordwaarts naar de Schelde moest een felle en moorddadige strijd geleverd worden. Toch kwamen de mannen in de late avond van de 14<sup>e</sup> september tot het besluit een poging te wagen dichter bij huis te komen. Er waren er in de ploeg die het niet langer uithielden en meenden langs St. Jansteen wel een kansje te hebben. Op vrijdag 15 september 's morgens om half negen vond de zoveelste uittocht plaats. Het was erg riskant en de verdere gebeurtenissen zouden aantonen, dat onze Zeeuwen de gevaren ietwat onderschat hadden.

21

In de vroege morgen van 15 september stond de karavaan dus gereed om de duistere sprong naar Holland te wagen. Jac. De Klerk was zowat iedere dag op verkenning uit geweest en daags tevoren had hij geconstateerd, dat de weg over St. Paul vrij was. Men besloot daarom Moerbeke links te laten liggen en in oostelijke richting op Belsele af te gaan. Kees Scheele nam op die vrijdagmorgen hartelijk afscheid van Victor de Cleene en z'n vrouw. Hij had het er best naar z'n zin gehad en met de onzekere situatie in Zeeuws-Vlaanderen voor ogen was hij net zo lief nog een poosje in Lokeren gebleven. Maar 't was nu mooi geweest, oordeelde De Klerk. De karavaan had hier een dag of vijf gastvrijheid genoten. 't Werd tijd, dat ze verder gingen, vond hij, want je kon geen misbruik maken van die mensen d'r goedheid. "Ge komt ons toekomstig jaar n'n keer opzoeken, 'ee?" riep Victors vrouw nog naar Kees. "Da's afgesproken, zei die nuchter. "Een best wijf," overwoog Kees, "en ze draagt

14

het hart op de tong". Wat had ze de eerste dag op d' 'Ollanders afgegeven! In 1914 was zij een tijdlang in Koewacht geweest gevluht voor den Duts. De ontvangst had daar schijnbaar nogal wat te wensen overgelaten en na al die jaren schold zij nog op d' 'Ollanders dat de stukken er afvlogen. Gelukkig hadden de mannen van de karavaan in deze week het hunne ertoe bijgedragen, dat zij haar mening ten goede herzag. "Het is ook al zo lang geleden", zei ze haast verontschuldigd. "Maar gulder zij toch andere d' 'Ollanders voegde ze er nog betekenisvol aan toe. Jan Dieleman had al ongeduldig rond staan kijken boven op z'n wagen, de teugels in de hand. "Waar wachten ze nou op?" vroeg hij. Het duurde hem te lang. Hij hield van opschieten, hij wou naar huis. Toen Ko de klerk het sein gaf, dat alles klaar was en de colonne kon vertrekken, was Jan direct weer in z'n rol. "Daar gaan we weer voor niks, jongens," riep hij naar de wagens voor en achter zich. "Ik heb af en toe net zo'n gevoel, of ik de Wandelende Jood ben," grapte hij, z'n schipperspet een duwtje zijwaarts gewend. "Dat kun jij makkelijker zeggen," meende er een, "Jij staat tenminste nog op een wagen met een paard ervoor, maar Ahasverus moest alles op z'n voeten doen." "Wien?" vroeg Jan Verbaasd, "Jas Weeris?" "Wad' dis da' voor een vent?" Maar Jan kreeg geen antwoord meer. Ieders aandacht was bij de wagens nodig. En tevergeefs pijnlijk Jan z'n hersens, wie die Jas Weeris toch kon zijn....



Halverwege Belsele kwam de Witte Brigade er al aan te pas. Enige krijgshaftige jongelieden hielden de karavaan aan en schenen niet van zins ze door te laten. "Ge kun' nie' verder zulle!" De Dutsen zit daar nog iveranst langs den ijzeren weg en de Polen drijven ze daar verder in de leemputten." "Liber mijn", zei Jan Dieleman, "we gaan door en zullen zelf wel zien wat er aan het handje is." Tot St. Paul ging alles goed, maar hier werd de karavaan teruggeboenderd. Opnieuw zocht elk nu een plaatsje in de een of andere boerderij. Kees Scheele kwam met Piet Wolfert uit Terneuzen, terecht bij Joseph van Puyvelde. De Rugte op een proper en goed onderhouden bedrijf. Sjeff had twaalf mooie koebeesten op stal staan en hij was er danig trots op. De mannen trokken er dezelfde dag na het middageten met de baas op uit om te hooien. Heel het gezin pakte mee aan, Marie en Siffie en Frans en de baas met z'n vrouw. Zij sjouwden en stouwden alsof er geen vuilte aan de lucht was. Het krioelde van de geallieerde soldaten en Belsele en heel het dorp ging verloren onder het Engelse geschut, dat zonder ophouden de Duitse stellingen bestookte.

Jan Dieleman was met een paar maten op een boerderij aangeland, waar het werk stil stond. "Van de week werken wij niet meer", zei de gemeoedelijke Belgische boer. "Mooi zo", dacht Jan, "Dan hoeven wij ook niks te doen." Zijn kotersbaantje onder Lokeren was hem maar matig bevallen en hij had er al mee tussen gezeten dat ze hem hier ook met zo'n karwijte zouden opknappen. 's Avonds stonden ze gereed om naar bed te gaan, toen de Mofen het Engelse geschutvuur gingen beantwoorden. "Jongens, jongens" zei Jan, "Daar

heb je het ged.... In de glazen. Zie je wel, dat we te ver vooruitgeschoven zijn. We zitten hier tussen de linies in." Het werd een kort, maar venijnig bombardement. St. Paul en Stekene lagen onder hevig granaatvuur. Vlak bij de boerderij sloegen de granaten in. Het was een hele consternatie. Ieder wilde dekking zoeken, maar niemand wist waar, want een kelder was er niet. En intussen floten de granaten over hun hoofden heen of sloegen met donderend geraas in de velden rondom. " 't is geen zwaar kaliber", stelde Jan Dieleman de mensen gerust. "7/8centimeter denk ik, maar ik zou er toch liever geen op m'n pet krijgen". Hij vond het binnen te gevaarlijk. Er moest er maar eentje in huis vallen.... Buiten het erf zocht Jan een goede en tamelijk veilige schuilplaats tussen vier hoge vlamsmijten en hij kwam er pas weer uitgekropen, toen het Duitse geschut voorgoed zweeg. De volgende dag, zaterdag 16 september, verliep zeer rustig. Dat gaf moed! Ko de klerk was als een goeie aanvoerder weer op onderzoek geweest en 's middags bracht hij de verheugende tijding, dat Sint Jansteen door de Polen bevrijd was. Nu was er geen houden meer aan. Ieder wilde naar huis, zo gauw mogelijk. Sint Jansteen bezet, Hulst misschien ook al. Dan konden ze, als het meeliep...., ineens doorrijden naar Zaamslag.... De stemming was perfect. Er werd gelachen, gefloten, gezongen.... Zondag 17 september reed de karavaan de Nederlandse grens tegemoet voorbij De Tromp, waar ze precies veertien dagen geleden de eerste soep van de Mofen hadden weggesmeten. Veertien dagen! Het leek sommigen, of ze veertien maanden op stap geweest waren.... Kapellebrug, Nederland, de vaderlandse bodem! Een ontroerend ogenblik! "We zijn weer thuis, jongens" riep iemand opgewonden. In Sint Jansteen heerste uitgelaten feestvreugde. Hooggeplaatste mannen van voorheen trokken de vuilniskar.... De karavaan reed door naar de Heikant. Het leek wel, of de paarden hun stal al roken. Op een gegeven ogenblik zaten de meeste wagens de stoottroepen al voorbij. "Als je zo doorgaat, zit je binnen een kwartier onder de Mofen", zei een voorbijganger. "Ja, jongens," riep De Klerk, "we kunnen niet verder hoor". "we zullen hier vandaag moeten blijven, maar dan.... Gaan wij naar huis!"....

## 22

Daags vóór het vertrek uit Lokeren was C. van Doorn in de duisternis op tamelijk onzachte manier in aanraking gekomen met een prikkeldraadversperring. Hij liep een ernstige verwonding op vlak boven het oog, zodat hij zich onder doktersbehandeling moest stellen. Het bleek gelukkig minder alarmerend dan het zich aanvankelijk liet aanzien en dolblij omdat hij met de ploeg mee kon stond hij de volgende morgen vakkundig verbonden op z'n wagen, het gezonde oog hoopvol op de weg naar de grens gericht. In een rond St. Paul was opvallend weinig oorlogschade aangericht. De Mofen hadden hier in sneltreintempo de aftocht geblazen, kennelijk met de bedoeling zich op Zeeuwse bodem achter de inundaties te hergroeperen om zich daar wellicht blij te maken met de dode mus ener tijdelijke veiligheid....

Van St. Paul uit hadden de mannen van de nu al veertien dagen rondzwalkende karavaan 's nachts felle branden waargenomen over de Nederlandse grens. Boerenschuren, zoals later bleek, die met heel hun kostbare inhoud ten prooi waren gevallen aan het oorlogsmonster, dat weken achtereen over het eens zo welvarende Zeeuws-Vlaanderen zou razen, en dood en verderf zou storten van d'EE tot Hontenisse, van Hulst tot aan Cadzand. Ook in St. Paul moest Kees Scheele bij z'n vertrek op zondagmorgen 17 september plechtig beloven, dat hij de genoten gastvrijheid zou weten te waarderen door het van welstand blakende gezin van Sjeff van

Puyvelde vroeg of laat nog eens op te komen zoeken. Acht maanden later heeft Kees die belofte kunnen lossen. Op een mooie zomerse zaterdag in de maand juni 1945 is hij met een paar honderd clandestiene francs in z'n zak op z'n fiets naar Belsele en Lokeren gepeddeld om de goeie Belgische mensen, die hem als een vriend in huis hadden genomen, met een bezoek te vereren.



Het was een compleet feest, toen hij er aankwam. Met open armen en met prettig aandoende luidruchtige hartelijkheid werd Kees ontvangen. "Ge treft het, zulle," begroette Sjeff hem handenschuddend, "morgen kunde gij 'er ons groot vredefeest meemaken." "Zo," zei Kees, "da, kom' dan net goed." "Jàat, 't zal pertàn scheun zijn, zulle. In de achtermoentrek er n'n stoet uit deur Belsele en 's aves....awèl, scheune feu d'artifice," zo zegde gulder dadin 't 'Ollands?" "Vuurwerk," begreep Kees aan de welsprekende gebaren, die Sjeff maakte. "Sjuust, 't es dadde", lachte deze. Kees vond het inderdaad 'scheun", en hij beleefde een paar genoeglijke dagen in het gulle goedlachse gezin van zijn Belgische collega.

Toen de karavaan voorbij de Tromp de grens naderde, zagen de voorsten in de verte de Nederlandse vlaggen al wapperen. De Belgische en de Hollandse douaniers waren in geen velden of wegen te bekennen. "Niks aan te geven?" schreeuwde Jan Dieleman naar z'n maats. "Ja," riep er een ondeugend, "Belgische shag, vijf pakjes." " 'k Zal jou in de gaten houden, mannetje", beloofde Jan hem goedluimend, "in Hulst geef ik je aan bij de commiezen." Maar Jan zou Hulst niet te zien krijgen. Daar zaten de Mofen nog, tot in de hoge toren toe, die ze als uitkijkpost gebruikten en vanwaar ze de bewegingen der geallieerde troepen tot het laatste ogenblikken naspeurden. 's Morgens om elf uur reden de wagens St. Jansteen binnen. Het plan was, door te gaan naar Absdale en daar het terrein eerst te verkennen, zo ver kwam het echter niet. De Mofen zaten nog in de buitenwijken van St. Jansteen en ook Hulst en Absdale waren nog vast in Duitse handen. In de buurt van Absdale werd hevig gevochten en het kanongebulder klonk gevaarlijk dichtbij.

St. Jansteen zat tjokvol legerauto's, kanonnen, mitrailleurs en mensen. De karavaan kon er dus niet blijven en werd van officiële zijde naar de Heikant verwezen. Jac. De klerk, Kees Scheele en C. van Doorn hadden intussen al een plaatsje op het dorp gevonden bij E. de Rechter. De mensen in St. Jansteen waren allemaal geweldig nieuwsgierig, hoe de tocht in België verlopen was. De Klerk moest soms naar drie of vier kanten tegelijk antwoord geven. Het bleek, dat er van het dorp zelf ook verscheidene wagens door de Mofen waren meegenomen in de richting Antwerpen. Er was nog niemand teruggekeerd en de familieleden begonnen knap ongerust te worden.... Huis aan huis konden de mannen eten krijgen en heel St. Jansteen stond bij wijze van spreken met een Hollands middagmaal gereed: "Allé, mannen, ga je mee eten? Dan kunnen we nog 's klappen over 'ulder reis. "De goedgegemeende invitaties en de vele vriendschapsbetuigingen konden onze Zaamslagenaars niet anders dan waarderen. Zij toonden dan ook uiterst erkentelijk, maar meenden dat zij baas De Rechter ook wel een maatje gereed zouden vinden. En bovendien waren ze dan bij hun paarden. Het was goed gezien, want er was inderdaad op hun gerekend en zij deden de Hollandse tafel alle eer aan. Na een dag of vijftien door België

gezworen te hebben, viel het de mannen op, hoeveel beter de Hollandse middagmaaltijd was dan de Belgische. De kost van onze Zuiderburen was hun haast zonder uitzondering tegengevallen. "Gek toch eigenlijk", vond Kees Scheele, "Je hoort hier altijd, dat de Belgen er zo goed van eten." "Dat ligt er natuurlijk ook al aan, waar je komt", meende De Klerk. "Dat kan best gebeuren", wierp Kees hem tegen, "maar vlees en groente of iets van dien aard heb je toch nergens op tafel gezien." Dat moesten de anderen wel toegeven. Twee of drie keer per dag aardappelen was iets heel gewoons geweest op hun reis en pap ontbrak bij geen enkele maaltijd. "Nee," zei Kees, "dan leve Holland hoor! Hier brengen wij in elk geval afwisseling in ons eten." In de loop van de middag werd Steen meerdere malen door de Moffen onder vuur genomen en zochten de mensen hun toevlucht in de kelders. Het front lag vlak bij en de karavaan maakte voor de zoveelste keer de angstsensaties van een geregelde beschieting mee.

Het overige deel van de karavaan was met Jan Dieleman aan de kop naar Heikant doorgereden: Met Gerard Verschoten, de knecht van De Moor uit de Grote Huissenpolder vond Jan een gastvrij onderdak bij Fons De Kock en zuster. De Poolse tanks nestelden zich hier over de gehele lengte van de weg voor en naast en tussen de huizen, gereed om op het eerste sein de sprong naar de Schelde te wagen. Jan Dieleman had in deze dagen veel gemak van z'n Engels. Hij kon de officieren tal van interessante bijzonderheden over Zeeuws-Vlaanderen meedelen en af en toe bleek het ook wel eens nodig een misverstand uit de weg te ruimen: Poolse en Engelse officieren stonden tegen het vallen van de avond te confereren. Kaarten werden uitgespreid en een levendige discussie klonk over de straat.... Ieder bleef uit hun nabijheid.... Op één na. Een voerman van de karavaan, gehuld in een lange ouderwetse voermansjas, die bijna op de grond hing, schuifelend voetje voor voetje naar de kring der officieren toe. Tot ie op enkele meters er vandaan stil bleef staan. Hij keek.... en keek maar.... Van de ene officier naar de andere.... Hij nam ze op van hoofd tot de voeten. En toch zag hij vermoedelijk niets.... en verstaan deed hij nog minder, want de goeie jongen begreep geen woord Engels, al was het zo groot als een boerenschuur.

De officieren stoten elkaar aan.... Het was oorlog.... Ze vertrouwden dien snuiter niet.... Ze gingen een eind verder staan.... maar de voerman volgde hen weer, voetje voor voetje bijschuifelend en donnieuwigierig kijkend.... Jan Dieleman had het toneeltje lachend gadegeslagen. Een officier wenkte hem en wees op de man met de lange jas. "Do you know him?" vroeg hij zacht. "Oh, yes sir," lachte Jan vrolijk, "He belongs to us; he can't understand you." "O.k.," zei de Engelsman opgelucht. "I thought, he was a spy." (Ik dacht dat hij een spion was.) De nieuwsgierige langjas kreeg toen in de gaten dat ze het over hem hadden en schuw achter zich kijkend, sloop hij weg, een schuur binnen, waar hij onrustig wegkroop in het hooi....



Het waren leerzame dagen voor de mannen van de karavaan. Op hun zigzag tochten door het Belgische land hadden zij kilo's ondervinding opgedaan. Zij hadden de juiste waarde van hun gemiddelden mede-sterveling vrij nauwkeurig leren taxeren en waren zodoende aardig bij machte mensen van mensen te onderscheiden. Met enige verwondering had Jan Dieleman de eerste dag in St. Jansteen de bewegingen gevolgd van "een als heer gekleed persoon", die naar zijn smaak te druk deed, te opvallen gesticuleerde en opdringerig contact zocht met de geallieerde officieren om zijn kennis van de Engelse taal te spuien en z'n vaderlanderschap suggestief te demonstrenen. Jan vertrouwde dat heerschap niet erg. "Daar zit muziek achter", dacht hij hardop. En het kwam ook wonderwel uit, want midden in gebarenrijke monoloog (de officieren waren voorzichtig en antwoorden slechts éénlettergrepig) werd de spraakzame meneer door de ondergrondse opgepikt en naar een veilige plaats getransporteerd. Het was een gepensioneerde beampte, die als zwaar sympathiserend te boek stond. Zijn afleidingsmanoeuvres hadden een averechtse uitwerking gehad en vlugger dan hij zelf gedroomd had, kon hij tussen geestelijk-gelijgeschakelden z'n zonden overdenken. En aan z'n manie voor het Engels kwam tegelijk een eind. Fons de Kock, de kalme, onverstoerbare gastheer van Jan Dieleman en Gerard Verschoten scheen zich van de oorlog niet veel aan te trekken. "Morgen gaan we naar Absdale om peen voor jullie paarden" zei hij tegen Jan. Deze verschrok er van en min of meer schuw vroeg hij aan Fons: "Is dat niet gevaarlijk daar? Ik ben er helemaal niet zot van, weet je, om tussen de Moffen te geraken." Fons lachte hem vriendelijk uit. "Gevaarlijk?" vroeg hij. "Waarom?" En wat trekken we d'r ons van aan? Ik heb geen eten voor je paarden en op Absdale heb ik genoeg peen liggen. We moeten dus wel. "Ja," gaf Jan toe, "dan hangt de korte keure d'r uit." Fons keek Jan eens vragend aan. Dat taalje verstond hij niet, maar hij hield wijselijk z'n mond, want hij had al lang gemerkt, dat je met Jan niet zo gauw klaar was....

Die was trouwens weer al over iets anders bezig. Hij imiteerde de langjas en voet-schuifelende komiek naar een denkbeeldige kring officieren.... "do you want some apples?" vroeg hij aan Gerard, die een Poolse officier moest verbeelden. En dan plots - schrikkerig: "No, sir, no, I am not a spy".... De volgende morgen gingen ze naar Absdale en ze brachten een voertje peen thuis, zonder dat er iets gebeurd was. Er werd wel geschoten en Jan meende in de verte even een Duitse tronie boven de dijk gezien te hebben, maar de baas lachte alle bezwaren weg en de paarden hadden eten. "Gerard," zei Jan tegen zijn maat, "d'r staat ons onderweg misschien nog wel wat te wachten, maar morgen vroeg rij ik naar huis." "Ja," vond Gerard, "d'r is eigenlijk niets meer aan de hand. Voor mijn part gaan we vandaag nog." Bij nader inzien vonden ze dat beiden toch wel wat riskant. Maar morgen houden ze me geen twintig politieagenten meer tegen," besloot Jan vol overtuiging. De Poolse tanks schoven in de loop van die dag verder. Aan een der officieren had Jan nog inlichtingen gevraagd, hoe de toestand in de buurt van Axel was, maar iets van belang was hij niet te weten gekomen. De officier was weinig mededeelzaam geweest en zo reden Jan en Gerard de volgende dag op goed geluk weg. Bij Absdale was het alweer de Witte Brigade, die hen ophield. "Ge kunt er niet deur en ge meugt er niet deur zonne", zei een der zwaar gewapende Belgen. "Ze vechten daarginds nog aan de brug en ook in de Catharinapolder wordt er nog volop geschoten". "Dà, kan wel, meende Jan, "maar dan gaan we toch eens

zien, wat er gebeurt." Jan en Gerard spanden hun wagens uit.

De wagens zetten ze aan de kant van de weg, de paarden kregen een goed plaatsje in de stal bij Vaal en te voet togen de mannen naar de brug om zich te oriënteren. Hier zaten ze plotseling midden in de oorlogsellende. Talloze doden waren onder dekens aan weerszijden van de weg neergelegd. En biddend en schreiend stonden de Polen, soldaten en officieren, bij hun gevallen kameraden. Het was een aangrijpend toneel, onvergetelijk voor wie de verschrikkingen van de oorlog niet van nabij had meegemaakt.

De brug was juist vrijgegeven en nog onder de indruk van wat ze aanschouwd hadden, gingen Jan en Gerard terug om hun paarden en wagens te halen. Op het erf gekomen bij Vaal, riep de vrouw de beide mannen aan tafel. Even later kwam de baas zelf ook binnen. Hij vroeg aan Jan, of hij naar Axel zou durven om de veearts te halen. "Wel ja man", zei onze Temeuzenaar, "met plezier zelfs, wat moet ik zeggen?" "Kijk eens," antwoordde Vaal; "Ik zit met een paard, dat dwars door z'n nek geschoten is en daar moet wat mee gebeuren. Als de veearts zelf niet kan komen, moet hij maar een fles 'goed' meegeven." Jan kreeg een fiets en ging onmiddellijk op pad. Over de brug reed hij voorzichtig rondkijkend in de richting Axel. Zover hij kon kijken was de weg veilig... Maar dan... Dat waren toch Duitse uniformen! Jan schrok hevig. Hij stapte van z'n fiets af en was al gereed om dekking te zoeken... Nog even keek hij de weg langs... De Duitsers verroerden zich niet... En met een schok drong het tot Jan door: Ze waren dood! Schuw kijkend ging Jan verder. Daar zaten de Duitsers in hun putten, velen met een schot in hun hoofd: ... Jan wilde ze tellen... Maar nee, hij moest verder. Naar Axel, naar de veearts....

Onderweg haalde Jan Dieleman een drukdoend echtpaar in, evenals hij per fiets op weg naar Axel. Het duo zanikte Jan z'n oren suf over de Moffen. Man en vrouw scholden om t' hardst en wensten de Duitsers in krasse bewoordingen alle kwalen van de wereld toe. Vooral tropische ziekten kwamen er bij te pas.... Jan luisterde geduldig, maar zei niet te veel. Hij kende het echtpaar amper, had echter een vaag vermoeden, een schimmige herinnering.... Bovendien was hij met z'n gedachten elders. In Temeuzen.... Hoe het er daar zou uitzien?.... Hij hoopte vandaag nog thuis te geraken....

Op den Armendijk in Axel stonden controleposten van de Witte Brigade. "Afstappen", klonk het al van ver. Jan trof het. De Belgen kenden hem nog. "rij jij maar deur, Jan," lachten ze monter. "Gade naar 'uis?" "Strakjes", zei Jan, "k moen eerst een flesje 'goed' gaan 'alen bie de veearts in Axel". Hij treuzelde even, want hij was benieuwd, hoe het spraakzame echtpaar het er af zou brengen. Er waren inmiddels nog enige voorbijgangers door de Witte Brigade aangehouden.... "Paspoorten astablieft," luidde het verzoek van de Belgische ondergrondse strijders, lemand fluisterde hun wat in het oor. Ze keken even begrijpend op zij, knikten." 't Es goé, zulle! Merci." En tot het stilgevallen en in de achterste gelederen terechtgekomen echtpaar: "Gulder zij van d' N.S.B., nietwaar?" Ontkennen kan hier niet meer. Een der soldaten voerde de man en de vrouw weg. Hoofdschuddend keken de andere Witte Gardisten hen na....

"Een trieste bevrijding voor die mensen," meende de een. "Ach ja, ...daddès 't leven... c'est la vie", zei zijn maat en hij knipte met z'n vingers alle denkbeeldige moeilijkheden weg. Jan Dieleman reed een uitgelaten blij en feestelijk Axel binnen, dat letterlijk onder de vlaggen verloren ging. Een paar kennissen riepen hem aan, maar Jan had geen tijd. Hij moest zien, dat je opschoot, anders kwam hij vandaag nog niet in de 2e



verbindingstraat. "Axel had glazen straten gekregen," zei hij naderhand. "Ik moest dus een beetje op de banden passen, want ik was met een ander z'n fiets op stap, zie je." Zoals Vaal verwacht had, ging de veearts niet met Jan mee. Hij liet hem verslag uitbrengen en gaf Jan vervolgens 'n flesje "goed" met tal van goede raadgevingen voor de eigenaar van het paard mee met de verzekering, dat hij wellicht dezelfde dag nog zou komen kijken. Jan ging er nu als de gesmeerde bl... vandoor. Terug naar Vaal, zijn boodschap afwerken, z'n wagen halen en dan naar huis....

Bij de Kijkuitbrug hoorde hij, dat nog geen halfuur geleden de Zaamslagse wagens daar gepasseerd waren. Jan en Gerard hadden "in no time" hun paarden ingespannen en na een kort, maar hartelijk afscheid van Vaal en z'n vrouw zetten zij er direct de gang in.... "Hoe zouden we rijden?" had Gerard gevraagd. "Nou," zei Jan, "ik acht het veiligst, als we door de lange dreef naar Zaamslag gaan." En zo trokken zij huiswaarts een heel stuk achter de Zaamslagse wagens aan. Tot de hoeve Pauwvliet reden ze samen, en hier nam Jan afscheid van zijn kameraad. Gerard moest geen water meer over, zodat hij in een goed half uur bij zijn baas in de Grote Huisenpolder hoopte te zijn. Het fietstochtje, dat hij dan nog voor de boeg had naar Kloosterzande, was een peulenschilletje na al wat ze in de afgelopen weken beleefd hadden. Op z'n eentje reed Jan Dieleman door naar Spui, waar een 'drummer' juist bezig was de opgeblazen duiker te vullen. Heel even maar hoefde Jan te wachten en als een eerste reed hij de dichtgedrumde duiker over. Naar Terneuzen.... Naar huis.... Lange rijen Poolse tanks daverden hem op dit laatste stukje van de thuisroute voorbij. Rechts van de weg rijdend en in z'n gewone houding op z'n kar staand, groette hij de manen van het voorbischietende tanklegier met een vingerbeweging in de richting van z'n pet. Driewegen.... Het zwaantje.... Daar lag Terneuzen vóór hem. Zo op het eerste gezicht leek er niet veel beschadigd.... Bekenden riepen naar hem. Jan lachte...., had even moeite om zich goed te houden....

Thuis was alles in orde, had hij in het voorbijrijden al opgevangen.... Op de Axelsestraat tussen de Dokweg en de Schans zag het zwart van de mensen. Overal vlaggen, overal rood-wit-blauw en oranje.... Een juichende mensenmenigte. Achter de Poolse tankcolonne reed Jan Dieleman Terneuzen binnen... Een deinende schare aan weerszijde van de weg juichte hem toe. Jan stond ietwat verwonderd op z'n kar bij die massale vreugdeblijken. En het volk juichte maar, liet Jan Dieleman eerlijk delen in de enthousiaste begroeting, die de Polen vóór hem ten deel gevallen was. "Waar komen al die mensen vandaan?" vroeg Jan zich af. Hij wist nog niet, dat driekwart Terneuzen daar in de buitenwijken bijeen was gekropen... Gevlucht voor zware bombardementen, voor raketbommenwerpers.... Eerst in de loop van de avond toen hij wat van de vermoeienissen bekomen was hoorde Jan wat zich tussen 2 en 20 september in zijn geboorteplaats had afgespeeld.... Vlak vóór de Dokweg hield hij even stil. "heb je Kees Schele nog gezien, Jan?" klonk ertussen het gejuich door een stem uit de menigte.... "Nee, de laatste dagen niet meer," riep hij terug, "maar die zal nou wel al thuis wezen". Hij deed nog gauw een paar mededelingen over z'n maats uit Terneuzen, die ook ieder ogenblik konden arriveren en reed toen lachend door.... Jan was thuis... achttien dagen had hij rondgereden, gevaren getrotseerd. Antwerpen Waalhem, Reeth.... Over de Waalhemse brug had hij de dood in de ogen gezien.... Door het oog van een naald was hij gekropen.... Maar nu

was hij weer thuis, net zoals hij vertrokken was.... Op zijn klompen.... En gezond....

## 25

Op St. Jansteen was de karavaan uit elkaar gevallen. Door de verspreide ligging had men het onderlinge contact, dat tot dusver vrij innig was geweest, verloren en begrijpelijkerwijs zochten de mannen met het eind van de zwerftocht voor de ogen op eigen houtje een gelegenheid om zo spoedig mogelijk thuis te komen. Kees Scheele, die in de derde week van september jarig is, had er op gevast zijn geboortedag in de Kleine Huijssenpolder te kunnen vieren. Het mocht niet zo zijn en Kees aanvaardde ook deze teleurstelling met gelatenheid.

St. Jansteen was vol oorlogsrumoer. Het dorp zat opgepropt met tanks, kanonnen en allerhande auto's. De 18<sup>e</sup> september bracht enige korte maar rake bombardementen. 's Middags om een uur of drie namen de Polen de toren van Hulst onder vuur, waar de Moffen een waarnemingspost hadden ingericht. De top werd van de toren afgeschoten, maar de Duitsers lieten zich niet ontbetuigd en beantwoordden het vuur, zodat de bevolking van St. Jansteen enige angstige ogenblikken beleefde in woningen en kelders. De volgende dag loopt het gerucht dat Hulst en Axel bevrijd zijn. "Het leed is nu gauw geleden", hoopt Kees. Als hij in de late middag met baas De Rechter thuiskomt van het land, vindt hij Ko de Klerk op hem wachten. Deze staat ingespannen en gereed om te vertrekken. De Klerk vraagt, of Kees een paar vluchtelingen van Kijkuit naar Koewacht wol brengen. Cornelis kwijt zich gaarne van die menslievende taak. Bij zijn terugkomst is de duisternis reeds ingevallen. Nog één nacht onder een vreemd dak.... Kees besluit morgen naar huis toe te gaan.

Woensdag 20 september 1944. 's Morgens ontmoet Kees een oude zakenkennis van zijn vader, de 86-jarige Vergouwe, een krasse baas, die twee dagen tevoren naar Hulst was gestapt, alsof er geen Moffen, de omgeving meer onveilig maakten. Onderweg was hij aangehouden en naar Hulst gebracht, waar de Duitse officieren hem een zwaar verhoor afnamen. De oude baas was natuurlijk dra in vrijheid gesteld. Hij heeft een paar dagen in het klooster gelogeed en vertelt nu doodkalm zijn avonturen. Zijn familieleden waren knap ongerust geweest, maar Vergouwe zelf heeft het niet zo zwaar opgenomen. "De Moffen hebben me niet opgegeten, dat zie je wel," zegt hij lachend.

De middagtafel is nog niet afgeruimd, als W. Faas binnenkomt bij de Rechter. "Zijn er hier ook mannen van Zaamslag?" vraagt hij. Tegelijk ziet hij ze al. Hij begint onmiddellijk te informeren, waar hij Van de Ree ergens kan vinden. Het komt de mannen voor, dat hij nogal zenuwachtig is en veel nieuws krijgen ze dan ook niet uit hem. "Hoe is het op Zaamslag?", vraagt men hem. "Kees Oppe is dood." Zegt hij. Van de Griete weet hij niets. Zijn dorpsgenoten wijzen hem de weg naar Van de Roo en gaan dan dadelijk hun paarden inspannen. Het grote ogenblik is aangebroken.... Naar huis.... Met een stevige handdruk en een hartelijk dankwoord voor het gulde onthaal nemen de mannen afscheid van gastheren en gastvrouwen en weg zijn ze.... ! Vijf wagens slaan zonder dralen de weg naar Abdsdale in. Tot het laatste blijven M. Goossen, P. Buyze, C. van Doorn, P. Wolfert en C. Scheele bij elkaar.... Tussen Hulst en Axel heeft de oorlog zijn sinistere sporen achtergelaten. Grote legerauto's liggen uitgebrand aan de kant van de weg. Tal van woningen zijn in vlammen opgegaan en in de polders aan weerszijden

tekenen de ruïnes der afgebrande boerenhoeven spookachtig af tegen de zonovergoten middagglucht.



Het is druk op de weg. Velen slaan de oorlogsvervoeringen gade en staan een wijle stil bij zoveel leed. De schuur van Kerckhaert is totaal afgebrand, het woonhuis vernielt. Kijkuit biedt een troosteloos beeld. Geen huis is hier nog bewoonbaar.... In de rokende puinhopen van Reigersbos smeult het vuur af en toe nog op.... Zwigend rijden de mannen verder. Verschrikkelijk heeft de oorlog in deze streek huisgehouden.... Het restant van de karavaan ontmoet op de thuisrit tal van bekenden, die gunstige berichten over Zaamslag hebben, maar nog steeds geen bijzonderheden over Terneuzen of op de Griete kunnen mededelen. Op Zaamslags grondgebied aangekomen, wordt het een geregeld heen en weer geroep met de voorbijgangers die uiterst benieuwd zijn naar de belevenissen van de karavaanploeg. De weg wordt smaller en het tankverkeer drukker.... Onder de Reuzenhoek ontmoeten de wagens een lange tankcolonne. De omgeving van Zaamslag tot de Schelde schijnt dus van Moffen gezuiverd te zijn. Er wordt op dit laatste traject nogal wat stuurmanskunst van de voerlui geveerd. De tanks daveren voorbij en P. Buyze geraakt in de knel. Hij rolt met z'n wagen van de dijk af. Gelukkig verloopt alles zonder persoonlijke ongelukken. Rappe en sterke handen hisen de wagen met vereende krachten de dijk weer op.... Over de Reuzenhoek, door de Grote Huijssenpolder, de oude school voorbij naderden de wagens de stee van Ko Machielsen. Hier is de weg versperd en lelijk ook. Er ligt een tank op z'n zij in de sloot gerold en een paar andere van die knapen zijn bezig hem weer op de begane grond te trekken. Mooi gaat het niet.... Daarom rijden de laatste karavaanmannen bij Ko over het erf om zo de dijk te bereiken die naar de Kleine Huijssenpolder voert. Hier zijn ze echter nog niet. Links versperren militaire wagens en rechts een paar stukken geschut de doortocht. Het ziet er niet naar uit, dat ze er op deze woensdag nog doorkomen.... Na een klein uur gewacht te hebben, is het Ko Machielsen die de rusteloze voerlui een oplossing aan de hand doet. Hij loodst de wagens door een weiland, over dulven en door een stuk land van Van de Ree en dirigeert ze de dijk op bij Kootjesdorp....

Daar lag de Kleine Huijssenpolder. Veel veranderd was er niet te bespeuren. De oorlog had deze uithoek onder de hoge zeedijk onberoerd gelaten.... In weinige minuten waren de mannen nu thuis. De onderduiker Riemens kwam Kees al van ver tegemoet gelopen. Van hem hoorde Kees, wat er sedert zijn vertrek op 2 september allemaal was gebeurd. Thuis was er blijdschap.... Veel, heel veel hadden ze dien avond elkaar te vertellen. Kees raakte niet uitgepraat en de huisgenoten werden niet moe te luisteren naar het meeslepend verhaal van de karavaan die rondzwierf door België. Groot en klein luisterde stille toe, volgde gespannen de moeizame kruistocht van stad tot stad, van dorp tot dorp. Een karavaan trok door het land.... Over St. Nicolaas en Antwerpen, Reeth en Waarloos. Waelhem en Mortsel, Boom en Dendermonde, Lokeren en Belsele....

EINDE